

MANUÁL

KVIŘENÍ
JAZYKA
ČESKÉHO



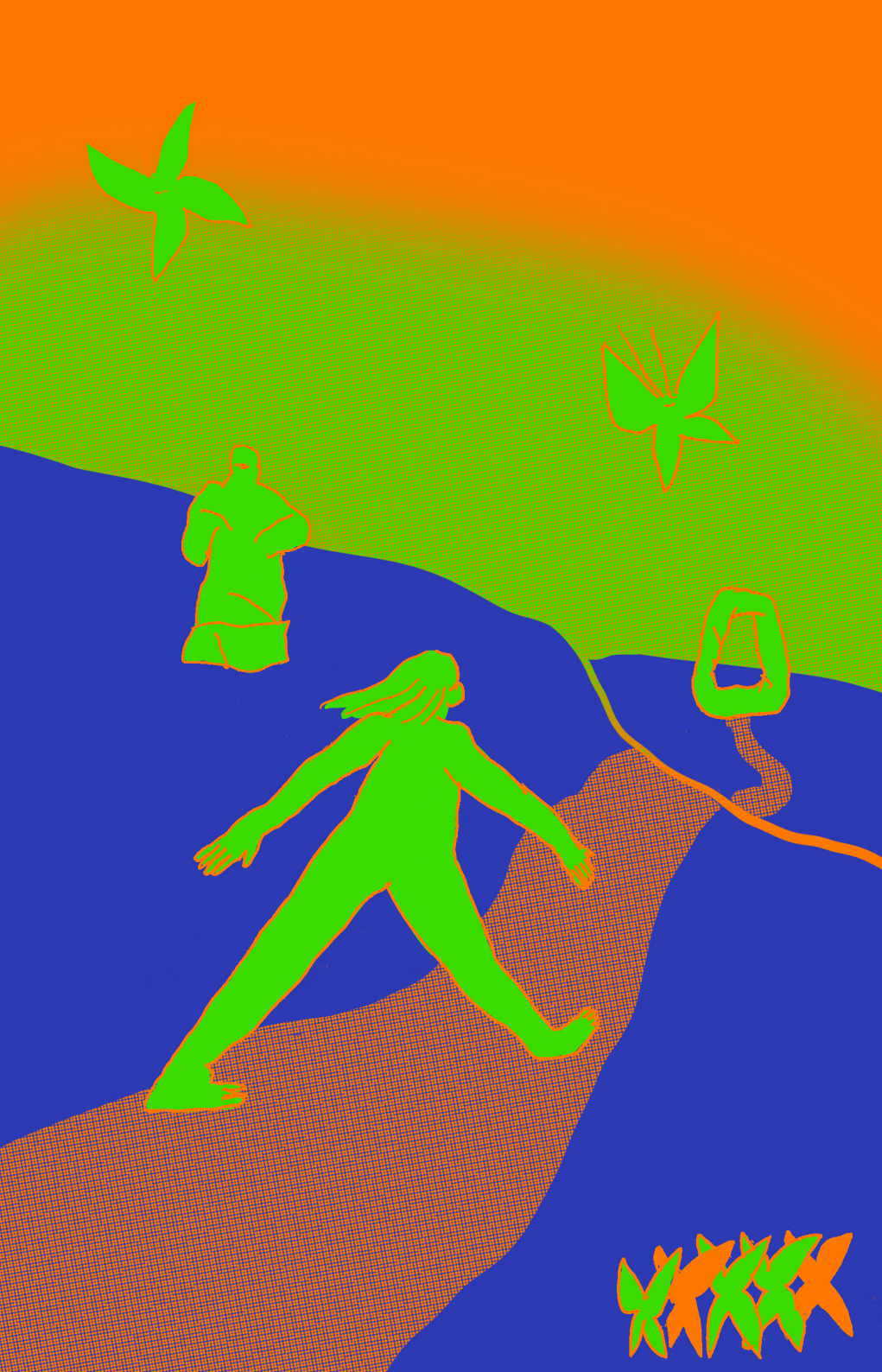
MANUÁL
K VĚŘENÍ
JAZYKA
ČESKÉHO

Obsah

Poděkování	7
Manuál kvíření jazyka českého	9
Jamie Rose: Jazykové prostředky nebinararity	13
Toby Wehle: Kvíření češtiny v překladu	27
Jana Valdová: Unisex jména: nová, atraktivní, multifunkční	39
Singularis: Pátý rod	49

PODĚKOVÁNÍ

Tvůrčí skupina kvíření jazyka českého čítala zhruba 20 osob. Tímto děkujeme jejímu členstvu za zájem a zapojení a věříme, že téma inkluzivního jazyka postupně – spolu s energií, která od vás i nás do tématu proudí – začne být chápáno čím dál tím méně jako okrajové, podaří se jej postupně vnést i do mainstreamových institucí a médií, a tak i do povědomí lidí, kteří zatím nevidí v jazyku nástroj společenské změny.



MANUÁL KVÍŘENÍ JAZYKA ČESKÉHO

Jazyk, kterým mluvíme, a slova, která používáme, výrazně ovlivňují způsob, jakým uvažujeme o sobě a o světě. Jazyk odráží stereotypy, společenské normy a očekávání a disponuje prostředky, jak udržovat status quo – ve smyslu mocenských poměrů, vyhovujících vládnoucím vrstvám. Mezi tyto prostředky patří například generické maskulinum, které udržuje ženy a genderově nekonformní lidi v pozadí každodenního dění. Jazykem však můžeme myšlení právě tak dobře proměňovat.

Před dvěma lety vznikla tvůrčí pracovní skupina zaměřená na kvíření českého jazyka. Cílem práce skupiny bylo vyvíjet nové formy nebinární češtiny a mapovat ty stávající. Manuál kvíření jazyka českého představuje výstup z práce této skupiny. Nabízí čtyři texty, které se každý z jiné perspektivy zabývají tématem genderově inkluzivní češtiny, jejími formami a otázkami spojenými s jejím užíváním v různých kontextech (běžná komunikace, překlad, matriky atd.). Podstatným spojujícím prvkem všech textů je aktivistická pozice autorstva vycházejícího z lingvistických, překladatelských a/nebo queer kruhů, které se snaží bojovat s binaritou, pro český jazyk tak příznačnou.

Texty nemají ambici konzervovat představu o tom, jak má nebinární čeština vypadat, místo toho nabízí informace, kde se momentálně v kontextu experimentování s jazykem nacházíme i s vědomím, že tento proces nechápeme jako nikterak uzavřený.

Text **Jazykové prostředky vyjadřování nebinarity** od Jamie Rose působí jako navigace napříč dosavadními známými formami nebinární češtiny a poukazuje z pohledu uživatelky a její osobní perspektivy na výhody a problémy jednotlivých forem.

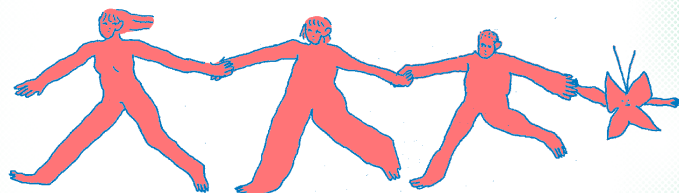
Text Jany Valdové **Unisex jména: nová, atraktivní, multifunkční** by v ideálním případě měl sloužit jako příručka pro matriky, která by této instituci nabídla možnost aktualizace a současnou perspektivu ve vztahu k práci s unisex jmény, která jsou čím dál tím vyhledávanější.

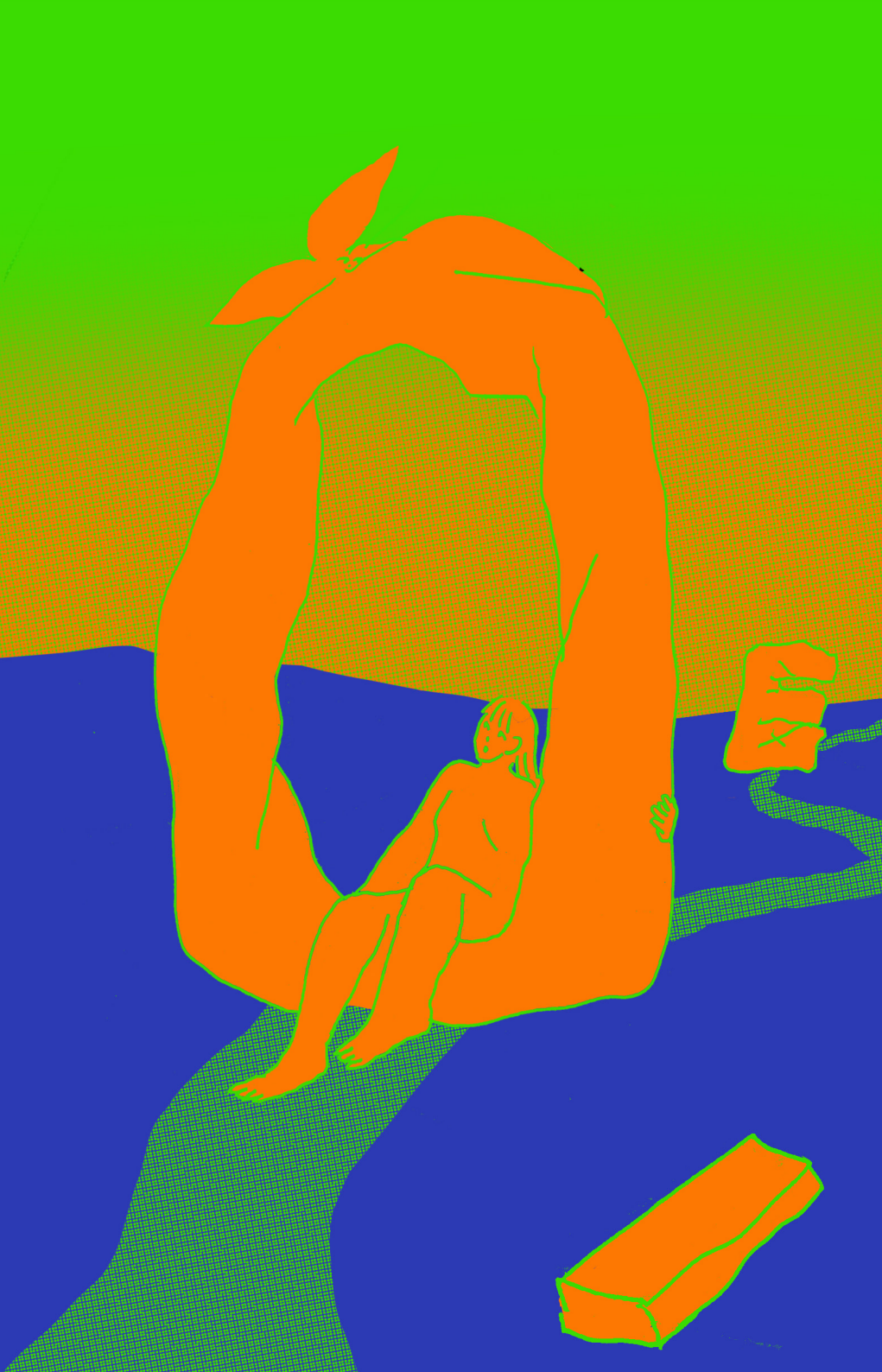
Nebinární čeština v překladu od Tobyho Wehleho shrnuje problematiku práce s genderem a nebinaritou v kontextu překladatelství a srozumitelnou formou poukazuje na různé pozice, které k textu při překladu zaujímáme, a na potřebu vyjasnění si vlastní pozice a priorit.

Pátý rod od Singularis pak přináší také autorskou perspektivu, která funguje jako svébytná vize, rozvíjející a překračující hranice stávajícího jazykového systému, a dá se na ni nahlížet jako na umělecké dílo založené na jazykové kreativitě a hře s jazykem.

Naším společným přáním je, aby tento manuál sloužil jako prostředek k rozhýbávání poměrně stojatých vod, ve kterých se čeština pohybuje, a posloužil jako další malý krůček na cestě k postupnému opouštění pozice strážce binárního vnímání světa.

Barbora Kleinhamplová





JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY VYJADŘENÍ NEBINÁRNÍTY

Jamie Rose

V dnešní době asi není úplně třeba poukazovat na skutečnost, že jazyk není pevný a neměnný, ale naopak se vyvíjí bok po boku s realitou, kterou se jím snažíme popsat a ovlivnit. Ten vývoj však neurčuje jazykovědný ústav nebo jakákoliv jiná instituce, ale lidé, kteří jej používají a vědomě či nevědomě jej upravují tak, aby své funkce naplňoval.

Současně s tím tu však byli vždy i lidé, jejichž genderová identita existovala mimo vytyčené hranice „muž“ a „žena“. A i ty vymezené hranice se s historickým vývojem mění a posunují (jen těžko lze dnes říct, že pouhé nošení kalhot by mohlo nějaké ženě ubrat na její „ženskosti“), tak proč čeština na svou neschopnost mluvit o nebinárních lidech naráží zdánlivě až v posledních několika letech? Určitou odpovědí na tuto otázku je fakt, že čeští mluvčí dodnes vlastně ani nevědí, jak nakládat se ženami, a uchylují se k mužským tvarům: říká se „vážení občané“, ale na „vážené občanky“ se pozapomíná. Jazyk totiž realitu nejen popisuje, ale do jisté míry i utváří. Jeho kořeny tkví v dobách, kdy moc a činy byly výsadou mužů, a tato privilegiovaná pozice je v systému češtiny zakořeněná dodnes.

Pokud tedy chceme o nebinárních lidech v češtině mluvit způsobem, který je vůči nim respektující, musíme vzdorovat staletým normám a zkostnatělým pravidlům. Zejména v počátcích tohoto vzdoru, kde se stále nacházíme, mohou alternativní varianty češtiny působit dost „nepřirozeně“. Musíme si ale uvědomit, že my jako společnost určujeme, co „přirozené“ je a co není. Je to trochu, jako když se učíme nový jazyk – nejdřív může znít podivně, postupně si jej však osvojíme.

A protože cítíme potřebu češtinu aktualizovat do podoby, která bude inkluzivní pro všechny, budeme se zde věnovat některým již existujícím variantám nebinární češtiny. Různé formy mezi sebou porovnáme a podíváme se, jaké mají výhody a nevýhody. Tento výčet by však neměl být chápán jako finální – určitě existují varianty, s nimiž jsem se v minulosti neseetkala, a jsem si jistá, že i v relativně blízké budoucnosti budou vyvinuty varianty zcela nové. Jen čas ukáže, která z nich se ve finále uchytí. V angličtině se takto ustálilo singulární „they“, a to nejen jako nebinární forma, ale také jako náhražka binárního „he“/„she“.

Ještě než se do výčtu existujících forem pustíme, ráda bych zdůraznila, že ta nejlepší varianta je ta, kterou daná individuální nebinární osoba preferuje – v češtině to v mnoha případech bývají varianty binárně mužské či ženské. Nicméně podstatou tohoto textu je především podívat se na to, jak by určité varianty mohly fungovat v širším společenském kontextu – bavíme se i o nebinárních osobách, které neznáme, nemluví česky nebo se necítí komfortně s volbou binární varianty a zároveň nemají dobrý přehled v existujících formách nebinární češtiny, a tudíž si vlastní formu oslovení zvolit nemohou.

Střídání ženského a mužského rodu

Střídání rodu je forma, která se snaží jít co nejvíce s proudem zavedených norem češtiny, což ji ale taky činí formou možná nejproblematictější pro širší užití. Vezměme si třeba příklad v první osobě:

„Včera jsem viděla ten nový díl Ulice, ale úplně nadšený jsem z toho nebyl.“

Už na první pohled jsou zde jasné jak některé z výhod, tak i potenciální problémy. Začala bych asi nevýhodou největší, což je, že na politické úrovni lze střídání rodu vnímat jako určitou konformistickou snahu nenarušovat existující češtinu nebinaritou. V první osobě to samozřejmě není velký problém, ale při jeho použití vůči jiným lidem to může být vnímáno jako určité znehodnocování jejich nebinární identity a nucené začleňování do binární genderové struktury:

„Podívej, co mi dal spolužák včera k narozeninám. Nikdy bych od ní něco takového nečekala!“

Tady se dostáváme taky do situace, kdy samotný fakt, že užíváme formy češtiny, které máme dlouhodobě naučené, může snáze zavést lidi k představě, že se bavíme o dvou různých osobách – to je samozřejmě něco, co se dá odnaučit s praxí a snahou, ale stojí za to i tento aspekt držet na paměti. Na druhou stranu může střídání rodu vést k potenciálně matoucím situacím, pokud ho používáme při popisu dvou různých osob:

„Ona mu včera zaplatil oběd, a tak on pro jistotu platila dneska, aby jí to vrátila.“

Nerada bych ale třeba daný příklad používala jako úplně unikátně problematický, protože kontextově je pořád docela jasné, která z daných osob dělala co, a navíc v praktickém užití by se zájmena „ona“/„on“ pravděpodobně stejně nahradila jmény. Kontextovost tady opravdu hraje velkou roli, protože podobně „matoucí“ situace si lze snadno vytvořit i pro standardní formy češtiny:

„Ona jí včera zaplatila oběd, a tak ona zase pro jistotu platila dneska, aby jí to vrátila.“

Pokud však pomineme dané potenciální problémy střídání rodu (ať už čistě politické, nebo gramatické), stále zde visí důležitá otázka ve vztahu k přístupu k pravidlům češtiny – jeden je více v souladu se standardními pravidly jazyka, zatímco druhý se je snaží aktivně narušit. Ten první spočívá ve střídání rodů pouze mezi větami:

„Poznáš ho podle toho, že je vysoký, hubený a oděný zásadně v černých šatech. Nezapomeň ji ode mě pozdravit, pokud ji potkáš.“

Tady se dostáváme do situace, kdy popisujeme někoho čistě za užití mužského rodu, a tak potenciálně ovlivňujeme představu, kterou si o dané osobě vytvoří i osoba, s níž právě komunikujeme. Opět jde o něco, na co se

můžeme vědomě zaměřit a snažit se maskulinum nespojovat výhradně s mužstvím, ale užití maskulinních koncovek zkrátka vytváří obrázek spíše maskulinní osoby, což vůbec nemusí být v souladu s realitou. Slova s femininní koncovkou ve větě druhé jsou navíc spíše výplňová zájmena, která nám nepomáhají utvořit si obrázek toho, o kom se bavíme. Do jisté míry zde tedy může nebinarita dané osoby „zapadnout“ pod nakupené atributy v mužském tvaru. Zkusme se tedy podívat na druhý, radikálnější způsob:

„Poznáš ho podle toho, že je vysoká,
hubený a oděná zásadně v černých šatech.
Nezapomeň ho ode mě pozdravit, pokud ji
potkáš.“

Ani tady nejde o ideální situaci z hlediska vyváženosti (dva atributy ve femininu a pouze jeden v maskulinu), ale alespoň je zde i v rámci jedné věty nabourána představa toho, že jde o muže. Je rovněž snadné si představit, že v běžné komunikaci často nebudeme mluvit v několika větách, ale budeme mít prostor pouze k jedné (útržkovité) větě, takže se k nějakému jasnějšímu střídání rodu mezi větami ani nedostaneme. To se ostatně může stát, i pokud plánujeme alternovat v rámci věty.

Ve finále bych řekla, že ačkoli ani jeden z přístupů není optimální, z hlediska jazykové politiky i jasnosti nebinárnosti bych preferovala spíše přístup druhý, tedy střídání v rámci věty. Je však třeba brát v potaz, že i ten se do jisté míry podvoluje existujícím binárním normám češtiny a v důsledku může být vnímán spíše jako dočasný kompromis než jako trvalé řešení, neboť problematiku omezenosti češtiny spíše obchází, než konfrontuje. Navíc je zde poměrně jasná limitace z toho hlediska, že v mnoha případech není pro střídání rodu ani prostor, zejména v situacích, kdy se bavíme o osobě, která nám je neznámá.

Neutralizace / trpný rod (pasivum)

Ať už tomu chceme říkat jakkoli, jde v podstatě o jeden princip: řešit problém rodovosti tím, že se mu pokusíme zcela vyhnout. Možná vás hned napadne, že to přece nemůže jít vždy – a máte pravdu. Meze možností jsou zde velmi znatelné a leckdy může dojít až k bizarním výrokům a situacím, ale i tak si myslím, že tato forma stojí alespoň za zmínku.

Za zmínku stojí už jen proto, že techniku přetváření činného (a genderovaného) rodu do rodu trpného občas širší společnost při konfrontaci s nebinárními osobami užívá pasivně, čímž potom dané nebinární osoby občas trpí. V mnoha případech lidé trpný rod používají, když si uvědomí, že nevědí, zda užít maskulinum či femininum. Zde bych možná uvedla příklad z vlastní sbírky:

Jsem ve škole na třetí hodině předmětu vyučovaného pedagožkou, která mě nezná. Ráda používá výraz „kolegyně“/„kolega“ vůči studentstvu („Přesně tak, kolego!“). Během hodiny položí otázku, já se přihlásím a otázku zodpovím. Ona přikývne a začne svou reakci: „Ano, přesně jak kol... kole...“ Najednou je vidět, že se jí zmocňuje panika a postupně z ní vypadne:

„Přesně, jak bylo řečeno!“

Na jednu stranu jde o situaci poměrně vtipnou (alespoň z mého pohledu), ale i když prozatím upozadíme fakt, že počet situací, kdy lze takto trpný rod použít, je poměrně malý, existuje zde poměrně jasný problém z hlediska určité depersonalizace – daná osoba potom vlastně věci nedělá, ale věci se kolem ní pouze samovolně dějí. Chleba jsem nepekla, nýbrž chleba byl upečen. Plot jsem nenatřela, nýbrž plot byl natřen.

Opisem se však dají řešit i situace další, jak ostatně v Manuálu pro kvíření jazyka představuje Toby. Ačkoli se výše uvedené příklady soustředí primárně na užití ve třetí osobě, jedním z dalších problémů, který čeština má z hlediska zohledňování nebinarity, je, že rod je vyjádřen i v osobě první – tedy v situacích, kdy mluvíme samy o sobě. I tam však jde alespoň v některých případech pracovat s opisy:

„Včera jsem byl/a na procházce.“ → „Mám za sebou včerejší procházku.“

Příkladů bych možná mohla uvést více, ale většina z nich trpí stejným problémem. Nejde tedy toliko o komplexní řešení problému neinkluzivity/binarity češtiny, ale spíše o skulinku nebo techniku, kterou lze občas chytře využít v situacích, kdy si třetí osoba není jistá tím, jestli užít rod mužský či ženský. Na druhou stranu užívání neutralizace v první osobě mnohdy vyžaduje větší myšlenkovou kapacitu a tím ostatně i čas. Toho však v každodenních konverzacích příliš nebývá. Trpný rod, neutralizace

či opis se tedy nejlépe užívají v psaných formách, kdy má člověk prostor na to, aby si rozmyslel, co a jak formulovat. Na širší politické úrovni však může být aktivní a strukturální užívání této techniky interpretováno jako určitá snaha existenci nebinarity ignorovat, zcela se problému vyhnout a obejít ho – opsat namísto konfrontovat.

Střední rod (neutrum)

Dalším a asi nejkontroverznějším způsobem, jak se v češtině vzdálit od binarity ženského a mužského rodu, je užití středního rodu. Je asi na první pohled jasné, proč je jeho užití mnoha lidem takzvaně proti srsti. Obvykle je totiž střední rod neboli neutrum užíván hlavně pro nedospělé jedince různých živočišných druhů – kuře, slůně, ptáče, ale třeba i dítě či děvče (i zde opět trochu zavání patriarchátem).

Nelze však pominout fakt, že jde o rod gramaticky funkční a v tom správném kontextu může mít i radikální potenciál. Queer hnutí mají dlouhou historii kritického přebírání terminologie, která byla historicky používána k degradaci a abjekci (zavrhování) queer osob a mnoho osob, které spadají mimo tradiční genderové normy, se v minulosti setkalo s agresivním užitím středního rodu, jehož cílem bylo upřít jim jejich lidskost: „Ježišmarjá, co to sem leze? No vidíš to?“

Rány, který takovýto jazyk způsobuje, sahají hluboko, ale právě záměrným a kritickým užíváním je možné je postupně mírnit. Ze všech možností uvedených v tomto seznamu však jde asi o tu úplně nejosobnější – pokud chceme střední rod vůči někomu použít, musíme mít absolutní jistotu, že s tím nemá problém. V aktuálním politickém klimatu, kde je dehumanizace trans lidí na každodenním pořádku, může i samotná diskuse nad možným užitím neutra v nebinárních kontextech vyvolat opravdu silné emoce, mnohdy vycházející z traumatických zkušeností.

V ideálním prostředí, kde se dokážeme od těchto negativních asociací odpoutat (například v queer kolektivech, kde panuje vzájemná důvěra), však může jít o extrémně snadnou a produktivní techniku:

„Včera jsem bylo nakupovat a koupilo jsem si deset párů ponožek.“

Za užití stávajících pravidel pro tvorbu a skloňování slov ve středním rodě se navíc dá překročit další problematická překážka pro nebinární češtinu, kterou jsou názvy profesí a podobná širší skupinová označení. Zatímco v angličtině trend směřuje (z mého pohledu trochu problematicky) ke generickému užívání mužských forem i v těch několika málo profesích, které užívají nějakou rodovou odlišnost většinou poděděnou z francouzštiny („actor“/„actress“), u nás se z hlediska genderové rovnováhy aktuálně preferuje spíše uvádění mužské a ženské varianty bok po boku („politicky a politici“).

Podobně jako je čeština schopna vytvářet nové formy středního rodu pro zvířata, která pro češtinu nejsou úplně běžná – ačkoli se mi nedaří dohledat, jak se oficiálně nazývá mládě od vačice, snadno si lze představit, že by mohla existovat forma „(to) vačiče“ –, je čeština schopná vytvářet i tvary středního rodu od existujících profesí: političe, chemiče, malířce, lektůře...

Opět zde však narážíme na problém toho, že střední rod máme tendenci vnímat jako něco, čím označujeme děti (od čehož se i dnes dost začíná pouštět s tím, jak se ve 20. století značně změnilo vnímání genderu dětí) a zvířata. To, že si můžeme snadno vytvořit slovo „političe“, je velmi užitečné, ale odpoutat slovo od vizuální představy batolete ve sněmovně je podstatně těžší. Ještě většímu riziku pak čelí užívání středního rodu pro jednotlivé nebinární osoby, kde se daný aspekt potenciálního zdětinšování může míchat i s dehumanizací. Střední rod má svůj radikální potenciál, ale jde o techniku, u které je rozhodující čas a místo.

Zájmeno „oni“ a formy množného čísla

Dnes patrně asi nejčastější variantou nebinární češtiny je odkazování se na nebinární osoby v plurálu, tedy ve formě množného čísla. Zde nejde ani tak o snahu vycházející z české nebinární komunity nebo z nějaké ucelené jazykové příručky, nýbrž o volný překlad z anglofonních sociálních sítí. Myslím, že by zde bylo užitečné začít rychlým přehledem toho, jak se vlastně angličtina k singulárnímu „they“ dostala.

Když se v devadesátých letech začaly v Americe a Británii organizovat první širší komunity nebinárních osob, tehdy ještě pod termínem „genderqueer“, neexistovalo žádné ucelené řešení pro to, jak se v angličtině vyhnout binární rodovosti. Nicméně vzhledem k tomu, že daná rodovost

je v angličtině omezena takřka na zájmena třetí osoby (he/his), mnoho lidí z genderqueer komunity začalo vytvářet tzv. neozájmena (hi/hir, e/em/eir, ze/zir apod.). S postupem času a zejména s nástupem sociálních sítí, kde se nebinární osoby mohly snadněji sdružovat, se však nejvíce uchýtila varianta užívající negenderované zájmeno množného čísla „they“, ale v odkazu pouze na jednu osobu.¹ V posledních pěti letech danou formu oficiálně uznaly i různé žurnalistické instituce, čímž bylo singulární „they“ v podstatě plně zasazeno do standardní angličtiny. Ačkoli určitá část nebinárních osob neozájmena stále používá, nelze říct, že by dosahovala podobné úrovně formálního uznání.

Singulární forma „they“ do češtiny pronikla paradoxně vlastně jako množné číslo, navíc množné číslo mužského tvaru („oni“, nikoli „ony“). To, do jaké míry anglofonní zdroje ovlivňují české diskurzy nad nebinárním jazykem, je navíc znatelné i v tom, že se do češtiny občas přímo překládá anglická otázka „What are your pronouns?“ („Jaká jsou tvá zájmena?“), jejímž cílem je zjistit, jaký jazykový rod nebo formu daná osoba používá, a to i přesto, že z logického hlediska dává v češtině mnohem větší smysl zeptat se „Jak tě mám oslovovat?“ nebo „Jaký používáš rod?“.

Ačkoli si i já, jako vystudovaná amerikanistka, která přebírala anglické jméno a svůj rodný jazyk příliš aktivně nepoužívá, povzdychnu nad tím, jak rychle se v češtině daná anglická forma uchýtila, všimla jsem si, že i já sama čas od času do onoho množného čísla sklouzávám. A bodejť by ne, když v té třetí osobě to funguje tak snadno a to genericky-maskulinní „oni“ se dá snadno přehlédnout vzhledem k tomu, že v nespisovné češtině se i skupina žen často nazve „oni“.

Problém však nastává, když se ze třetí osoby zkusíme přesunout do osoby druhé nebo první. Ve druhé osobě narážíme na problém v tom, že ten singulárně-plurálový tvar je už obsazen vykáním, které samo o sobě vlastně není vždy konzistentní v užívání množného čísla. Ve větě „A vy tam zítra budete?“ je plně plurálový tvar a bez kontextu vlastně ani nejde určit, jestli jde o jednu osobu nebo skupinu. Naopak v minulém čase se zájmeno užívané pro množné číslo mísi s číslem jednotným, které je genderované: „A vy jste tam včera byla?“ Vzhledem k tomu, že je plurálový tvar ve druhé osobě tedy již obsazen jiným gramatickým prvkem – navíc prvkem

¹ Pro singulární „they“ v situacích, kdy gender konkrétní osoby není známý, existuje v angličtině historický precedens, ačkoli jeho užití bylo značně odlišné od toho dnešního.

ne vždy zcela jednoduchým (a zde do toho vstupuje i společenská hra „Budeme si tykat, nebo vykat?“) –, moc prostoru pro práci s nebinaritou v něm nevidím.

První osoba je v tomto ohledu snad ještě komplikovanější. Říct o sobě s plnou vážností „Včera jsme šli do kina na nový film“ (pomineme-li navíc otázku genderované koncovky slovesa, protože v mluvené řeči zde většinou stejně roli nehraje) vyžaduje značnou dávku odvahy. Už od dětství skrze pohádky je nám totiž vštěpováno, že mluvit o sobě v množném čísle je vyhrazeno pouze pro monarchy a i v pohádkách samotných se na tuto formu (tzv. pluralis maiestaticus) často poukazuje jako na něco absurdního a antidemokratického. Podobně jako ve druhé osobě je i v té první možnost odkazovat se na jednu osobu v množném čísle obsazena starším jazykovým prvkem. Žijeme navíc v době, kdy je nebinarita v médiích často prezentována jako nějaké dožadování se pozornosti. I z toho důvodu si myslím, že je užívání forem množného čísla v první a druhé osobě značně problematické.

Co ale s tou osobou třetí? Vzhledem k její aktuální dominanci v českých diskurzích (i když skrze vliv angličtiny) lze jen těžko říct, že jde o formu zcela neúčinnou, alespoň pokud je cílem nějakým způsobem mluvit o někom nebinárním, koho osobně neznáme. Přitom je však důležité mít na paměti, že dané užití do jisté míry představuje import z jazyka, který rod řeší na mnohem jednodušší úrovni než ten náš. Na politické úrovni navíc jde o určité „My o nich ano, ale ony o sobě ne“, protože ta pevná vázanost na třetí osobu sice umožňuje se o nebinárních osobách bavit, ale přímo pro nebinární osoby, které se potřebují o sobě nějak vyjádřit, už daná forma užitečná není.

Koncovka „-e“, zájmeno „one“ a další alternativní koncovky

Nyní přichází na řadu varianta, vůči které jsem do značné míry neobjektivní, neboť se ji už delší dobu snažím razit. I tak se pokusím zachovat trochu odstup a podívat se na ni z více úhlů a zhodnotit, kde jsou její hlavní nedostatky.

Koncovka „-e“ představuje určitou snahu vyřešit stěžejní problém, který představují slovesné formy minulého čísla, které v češtině bývají pevně genderované. Pokud pomineme rod střední, rodovost těchto

slovesných forem se určuje dvěma koncovkami, buď nulovou (absence koncovky určuje rod mužský), nebo koncovkou „-a“ (která určuje rod ženský). Co by se tedy stalo, kdybychom do toho vložili ještě koncovku novou, která se v jazyce jinak neužívá? Dostaneme nové tvary, které nejsou ani femininní, ani maskulinní, ale které existují zcela mimo binaritu:

„Včera jsem byla na koncertě.“
 „A co Alex? Proč nemohle dorazit?“
 „One včera nemohle dorazit na tvůj večírek,
 protože už měle lístky na jiný koncert.“

Možná mluvím jenom z určitého zvyku, ale v mluvené ani psané podobě mi nepřijde, že by zde byla nějaká výrazná jazyková bariéra. Přeci jenom, v procesu čtení koncovky slov často vypadávají a v mluvené řeči taky často zapadnou.

Značným problémem pro užívání „-e“ však je tvoření přídavných jmen, protože tu nejjasnější variantu („-é“) už zabírá rod střední (mladá). I zde se však dá postupovat paralelně užitím nové koncovky pro přídavná jména (i všechny ostatní rody češtiny mají odlišnou koncovku pro slovesa a pro přídavná jména), řekněme třeba „-ó“ (mladó). To je sice pěkné, ale bohužel vzhledem k tomu, že čeština potřebuje přídavná jména skloňovat, tak jedna koncovka nám stačit nebude a je potřeba vytvořit celý nový vzor. Tím se nám původně jednoduché řešení nahrazení genderované koncovky koncovkou novou začíná značně komplikovat.

Přestože tuto tvorbu nových koncovek vnímám jako asi nejucelenější řešení otázky, jak v češtině nebinaritu reflektovat, jedná se rovněž také o řešení, které je nejtěžší na praktickou implementaci, zejména v době, kdy je daný problém opravdu palčivý. I pokud by se nějaká ucelená, praktická a funkční varianta naskytla, není vůbec jasné, zda by o ní nebinární komunita vytvořila konsenzus. A i kdyby k tomu došlo, je třeba si uvědomit, že jako mluvčí češtiny jsme v dětství strávili léta osvojováním si skloňování, vzorů a koncovek, a vyvinout znovu toto úsilí není jednoduché, i za předpokladu, že by zde existovala politická a společenská vůle. Koncovku „-e“ však i přesto vnímám jako produktivní a velmi užitečnou, právě proto, že je schopná dopřát řešení alespoň v tom bodě, který je aktuálně nejlépe řešitelný, což jsou slovesné tvary minulého času.

Nebinarita v psaném jazyce

V průběhu čtení textu jste si dozajista všimly, že používám nestandardní tvary množného čísla. V daném případě („-yi“) jde specificky o snahu vyhnout se generickému maskulinu, která alespoň částečně otevírá prostor pro začlenění nebinárních genderů. Jedním z typických vlastností pro tyto psané formy je, že ačkoli v psaném textu fungují dobře (ať už po morfologické, nebo grafické stránce), jejich vyslovení nahlas buď dané nebinární užití vymazává, nebo není možné či praktické.

Pokud se pohybujete alespoň trochu v queer/aktivistických komunitách na českém internetu, tak jste určitě zaznamenaly více podobných variant, ať už psaných s hvězdičkou („-y*i“, kde je znatelný určitý vliv němčiny a její užití forem jako „trans*“), nebo tradičněji přes lomítko. Politickou dimenzi pak zde může nabírat i rozhodnutí, ve kterém pořadí „i“ a „y“ budou následovat, protože přeci jenom zde aktivně pracujeme s typickými prvky maskulina a feminina a upřednostňování jednoho nebo druhého není zcela apolitické. Pokud se v daném užití chceme explicitním odkazům na binaritu úplně vyhnout, ale ponechat si přitom povědomost daných písmen, nabízí se zde práce s diakritickým odlišením („my jsme včera bylý v divadle“). Chceme-li se od existujících písmen distancovat zcela, tak se zde nabízí i užití symbolů mimo latinku (s nimiž je však třeba nakládat opatrně a s alespoň určitou znalostí jejich užití a významu v daných jazycích).

Užití nestandardních forem v množném čísle je poměrně jednoduché a docela i rozšířené, ale jak můžeme v psaných formách reflektovat nebinaritu jednotlivých osob? Obecně asi nejpobulárnější formou (a to jak v češtině, tak i třeba v angličtině) je užití písmene „x“.

„Když jsem bylx malx, často jsem běhalx po lese a křičelx.“

„X“ jakožto písmeno (vyjma čerstvých negativních asociací s Elonem Muskem) má enormní výhodu v tom, že si ho jako společnost silně spojujeme s matematickou neznámou. Jeho užití ve formě koncovky tak nejen představuje samotné písmeno „x“, ale do určité míry i zastupuje nekonečné množství dalších variant. Je to právě tahle potencialita v psané podobě, která těmto formám umožňuje existovat na několika místech současně – neodmítnout možnost použití i třeba binárních koncovek, ale

současně i otevírat prostor pro koncovky nestandardní. Tato forma, ačkoli vyslovitelná (jako „-eks“ nebo „-iks“, popřípadě i s neutrální samohláskou známou jako „šva“ nebo i úplně bez samohlásky), však mluvené podobě trpí na to, že zní, jako když vyjmenováváme postavy z Asterixe a Obelixe.

„Když jsem byl^{iks} maliks, často jsem běhal^{iks}
po lese a křičel^{iks}.“

Rozhodně jde však o něco, na co se dá postupem času navyknout (zejména varianta se „schwa“ zní v mluvené řeči o něco přirozeněji), ale i tak jde o poměrně složitý soubor souhlásek a jazyk má tendenci směřovat k tomu, co se vyslovuje snadněji, zejména když jde o prvky tak časté.

Ačkoli „iks“ je variantou nejméně populární, možností užití cizích písmen nebo symbolů je nepřeberné množství. V anglofonních kruzích se občas setkáváme s výrazem „latinx“ jakožto nebinární a inkluzivní formou genderovaného „latina“ a „latino“. Ve španělsky mluvících kruzích mimo USA se však objevuje zase forma „latin@“, která graficky kombinuje koncovky „-a“ a „-o“ do jednoho prvku a současně tím, že zavináč je symbol mimo abecedu, ponechává otevřené dveře experimentaci.

Všechny tyto formy a možnosti však mají jedno společné: Ačkoli jejich užití v mluvené řeči není možné nebo je značně omezené, mají značný praktický efekt na schopnost nebinárních osob vyjadřovat se díky skutečnosti, že velmi značná část komunikace mezi českými nebinárními osobami probíhá v psané formě přes internet. Ačkoli tedy problém užití v každodenním veřejném životě zcela neřeší, v aktuálním stavu, kdy se nebinární komunity shlukují primárně v online prostorech, představuje nebinární psaný jazyk prvek zcela stěžejní, který se leckdy promítá i v jazyce mluveném.

Závěr

V tomto textu jsem se pokusila přiblížit alespoň ty nejméně populární formy nebinární češtiny a zhodnotit jednotlivě jejich výhody a limity. Je však třeba vždy myslet na to, že jazyk není něco, čemu můžeme jen tak poroučet. Skrze naši snahu užívat a vytvářet nebinární formy můžeme otevírat diskuse a diskurzy, ale rozhodně nemůžeme nebinárním osobám předepisovat, jak se o sobě mají vyjadřovat.

Od doby, kdy jsem se otázkou nebinární češtiny začala trochu aktivněji zabývat (asi od roku 2016), se toho v české i světové trans komunitě změnilo hodně. S rostoucím počtem lidí, kteří si uvědomují svou nebinaritu a omezenost binárního genderového systému, roste i jejich viditelnost a současně s ní i tlak na sjednocenou jazykovou formu, jaká existuje třeba v angličtině.

To, že žádná taková forma, na které by se alespoň značná část nebinární komunity shodla, zatím neexistuje, nám na jedné straně komplikuje život, kdykoli chceme v češtině svou nebinaritu vyjádřit a neskrývat ji pod maskulinem či femininem. Na druhou stranu má neexistence jediného nebinárního standardu enormní potenciál češtinu „pokvířit“, vymanit ji z pout preskriptivní lingvistiky, kde je nám vštěpováno, že užití češtiny určuje jazykovědný ústav a nikoli komunita, která jazyk používá. Čeština patří nám všem kolektivně, ať už jí mluvíme od malička, nebo jsme se ji naučily v dospělosti.

Stejně tak nemá nikdo právo nebinárním osobám předepisovat, jakou formu češtiny by měly používat (ať už součástí dané komunity jsme, nebo ne). Můžeme se o tom bavit, můžeme si oponovat, shodovat se a experimentovat. Je možné, že z daných experimentů vzejde něco, na čem se komunita s postupem času shodne. Stejně tak je však možné, že skončíme u něčeho zcela jiného. To nám ukáže pouze až čas.

Za některé podněty patří poděkování Janě Valdové, Tobymu Wehlemu, Ranjoh Arora a Singularis.

KVĚRNÍ ČEŠTINY V PŘEKLADU

Toby Wehle

Představme si na chvíli, že jste mladý český člověk. Identifikujete se jako nebinární osoba a právě stojíte v knihkupectví. Jelikož je tato prodejna progresivní, stojíte před regálem označeným písmeny „LGBT“ s malou duhovou vlajčičkou. Těší vás, že se před vámi rozprostírá řada českých knih s queer tematikou. Vaše oči těkají z knih o gayích a lesbách na knihy o transgender osobách, ale nikde nejste schopni najít nic, co by se týkalo právě vás. Reprezentace se ani dnes nekoná.

Proč? Je zřejmé, že český jazyk ještě není nebinárním identitám tak všestranně uzpůsoben, aby bylo možné jej použít v celém románu a přitom aby zároveň splňoval veškeré požadavky na dobře čtivou a dobře prodejnou knihu. Nicméně, tento pohled na malý regál v knihkupectví nám může pomoci otevřít debatu o tom, kde takový jazyk vzít.

Jazyk queer identit v současné době do českého jazyka proniká z cizích jazyků, zejména z angličtiny. Nebinární identity v tomto ohledu nejsou výjimkou. Jeden z prvních případů, kdy se širší česká překladatelská komunita musela nad překladem nebinární identity pozastavit, přišel se zařazením nebinární identity do seriálu CBS TV Star Trek: Discovery. Zde přišla chvíle, kdy se nejen čeští překladatelé museli zamyslet nad tím, jak tuto identitu převést pomocí titulků do svého jazyka. Zatímco angličtina může v rámci inkluzivního jazyka sáhnout po jednoduché změně zájmen (ať už se jedná o singulární they, nebo neozájmena – tedy nově vytvořená zájmena pro určitou identitu nebo jen pro určitou osobu), čeština je na tom o poznání hůře. Zatímco započala bujná debata, každé řešení se ukázalo v určitých směrech problematické, o to více, že se překlad musel

vejít do určité délky znaků při titulkování. Nakonec se titulkařstvo spokojilo se singulárním „oni“ za použití generického maskulina. Tedy Adira o sobě říkají, že by ocenili, kdyby jim zbytek posádky neřikal ona nebo on, ale jednoduše oni. Generické maskulinum však nemůže být věcným řešením takovýchto situací, jelikož se zdaleka nejedná o řešení genderově inkluzivní, a nasnadě je tedy otázka, jaké lepší řešení existuje.

Důvod, proč se bavíme právě o tomto seriálu, je ten, že v překladatelské komunitě spustil debatu, kterou můžeme sledovat například na facebookové stránce Tváře překladu, která u mě před několika lety vzbudila zájem se tomuto tématu věnovat blíže. Za zmínku stojí názor, že jelikož se v České republice nebinární identity vůbec nevyskytují, neexistuje způsob, jak by se mohl v českém prostředí jazyk pro ně vhodný přirozeně vytvořit. Toto tvrzení je samozřejmě nepravdivé, jelikož se u nás takové identity prokazatelně nacházejí, a kdyby ne, je otázkou, zda je správné proto takovou identitu ze svého překladu „vymazat“. Problematika překladu nebinárních identit však netkví pouze v tom, že nyní neexistuje jedno komplexní a fungující jazykové řešení. Zatímco běžné uživatelské může s jazykem experimentovat, zjišťovat, co funguje a co ne, a najít si tak vhodné řešení odpovídající daným potřebám, překladatelstvo pracuje s textem tady a teď. Nemá roky a měsíce na zkoušení, překlad má deadline (nejen v literárních textech, v potaz lze vzít také například novinové články z cizojazyčných zdrojů), do kterého je potřeba odevzdat čitelný a přehledný text.

A čitelnost je právě dalším kritériem, kterým je potřeba se zabývat. Další názor v této internetové diskusi byl takový, že použitý jazyk překladu, který není dostatečně propracovaný, může sice pomoci dané identitě, ale zároveň může být použit v neprospěch autora i čtenáře. Jinými slovy, vzniká nám tu dichotomie, kdy nepřesný překlad identity povede k čitelnému a pochopitelnému textu, zatímco hůře čitelný a hůře pochopitelný text povede k lepšímu pochopení identity.

Tento příklad nakonec skončil docela uspokoivým překladem. Abychom však mohli toto téma rozvést dál a zkusit přijít na ještě lepší řešení, je potřeba si uvědomit, jakou roli překladové texty v případě překladu identit hrají. Jak bylo řečeno na začátku, jazyk (nejen) nebinárních identit k nám prostupuje zejména z cizích jazyků. Originální české texty lze napočítat na prstech ruky právě proto, že neexistuje bezproblémové, užitelné a zároveň čtivé jazykové řešení, které by umožňovalo jejich vznik. A zde se dostáváme k roli překladatele a překladových textů.

Moderní translatologie se již dávno nezabývá pouze lingvistickými složkami textu. Již dávno nejde o pouhý překlad slovíček ve větě nebo přesný převod významu. Jelikož se vyskytuje čím dál více témat, o nichž je autorstvo ochotno psát, ať už se jedná o témata svázaná s LGBT+ identitami, s jinými kulturami, nebo politickým smýšlením a náboženstvím, překladatelstvo se musí popasovat s těžkou rolí, kdy je nuceno tyto odlišnosti představit čtenářstvu z jiného prostředí. A to i když se setkají s koncepty (nikoli pouze se slovy), které v jejich kultuře nemají ekvivalent.

Za příklad můžeme zvolit například slovo *motsoalle* z jazyka Sesotho. Tento pojem je v Lesothu zažitý pro ženy, které v dospívání naváží velmi blízký, občas i eroticky laděný vztah s další ženou, přičemž tento vztah trvá v dospělosti i po heterosexuální svatbě obou žen. V češtině nemůžeme takovou ženu jednoduše nazvat lesbou ani bisexuálkou, protože tyto pojmy by daný vztah redukovaly na čistě podmíněný sexuální přitažlivostí. Další navrhované překlady, třeba „speciální přítelkyně“, zase neobsahují onu intimní až erotickou stránku takového vztahu a dostatečně nevyjadřují blízkost dvou žen. Výraz *motsoalle* zkrátka do češtiny jediným slovem nepřeložíme.

V takovou chvíli si však překladatelstvo musí položit zásadní otázku: Jak dát hlas někomu, kdo v cílové kultuře nemá ani jazyk, kterým by svůj hlas vyjádřil? A je možné takovou identitu z překladu vynechat? Může se to zdát jako bizarní řešení, ale i k této strategii se z různých důvodů překladatelstvo může uchýlit. Například během narůstající popularity díla Allena Ginsberga v Polsku došlo k systematickému mazání veškerých narážek na jeho homosexualitu v překladech Rybowského. Ke smazání části identity autora nebo některé z postav může docházet buď z důvodu určitých sociálních norem v zemi cílového čtenářstva (jako třeba právě v Polsku), anebo jednoduše z přesvědčení samotného překladatelstva. Otázkou však je, jestli by se k takové strategii překladatelstvo uchýlovat mělo.

Jakkoli se to totiž z čistě překladatelského hlediska zdá jako nejjednodušší řešení (překladatelstvo se dle českého teoretika Levého má řídit teorií minimaxu – tedy s co nejmenším vynaloženým úsilím vytvořit co nejlepší výsledek), translatologie již dávno nestojí jako osamocená věda, nýbrž se stala vědou multidisciplinární. V devadesátých letech 20. století dochází v translatologii k tzv. kulturnímu posunu, který znamená zemětřesení v podobě nových strategií, teorií, přístupů a nové terminologie. Spolu s tím přichází i zcela nová role překladatele, který měl být do té doby

neviditelnou figurkou v procesu dodání textu čtenářstvu. Překladatelstvo se z ničeho nic nemá zabývat pouze slovem jako takovým, ale musí u překládaného díla sledovat spoustu procesů a teorií v pozadí. Zejména do translologie prostupují feminismus a genderová studia a zároveň se souběžně vyvíjejí queer studia, která do translologie pronikají o něco později. Najednou stojíme před konceptem takzvaného queer překladu, přičemž není zcela jisté, jestli se tento koncept přiklání spíše ke queer teorii, k teorii překladu, nebo ani k jednomu.

Vzniká také koncept tzv. nepřeložitelného. Tento prostor mezi původním textem a překladem tvoří právě podstatu queer překladu – jedná se o koncepty, které jsou, podobně jako slovo *motsoalle*, nepřeložitelné do cílového jazyka a kultury. Proto je zde role překladatelstva o to důležitější, protože právě na jeho přístupu závisí budoucnost konceptu, který je pro cílovou kulturu neznámý. Záleží jen na překladatelstvu, zda a do jaké míry nový koncept své kultuře představí, vysvětlí nebo jestli se rozhodne svou kulturu o tento koncept ochudit. Může se jednat o na první pohled zcela triviální koncepty (například americký *Twinkie* sice můžeme do češtiny přeložit jako „piškot s krémem“, což ovšem v hlavě českého čtenářstva evokuje naprosto jinou pochutinu), nebo naopak o komplexní koncepty zahrnující právě třeba gender nebo sexuální orientaci. Pojem *queer translation* tedy v překladu nemusí nutně pojednávat jen o problematice LGBTI+ osob, ale může jít o cokoli jiného, nevysvětlitelného, odlišného.

Dalším přístupem, který dostává prostor, je přístup k překladu jako k performanci. Performativní pojetí překladu je úzce spjato s formami *queer performance*, jako je například *drag*. Ačkoli samotný proces překladu nemá s *dragem* nic moc společného, jejich dopady mohou být podobné – jejich provedení může způsobit společenskou změnu, protože zvýrazňují, zveličují, mění a kvíří normativní přístupy napříč gendery, sexualitami, kulturami a jazyky. Překlad tedy přestává být pouhým převodem jazyka a myšlenek z jedné kultury do druhé, nýbrž je aktem, který zapříčiňuje společenskou změnu. V našem případě může jít právě o představení nebinárních postav/autorů do českého prostředí, kde díky tomu nutně musí vzniknout nová sada vyjadřovacích prostředků. Z překladu se tímto způsobem může stát i nástroj zasahující do politiky. Za zmínku stojí třeba v Česku nyní často skloňované manželství pro všechny. V české literatuře se o něm moc nedočteme, protože v české společnosti tento koncept manželství *queer* párů neexistuje. Pokud ale začneme o tomto tématu častěji překládat a do české společnosti se dostane hromada textů s touto

tematikou, rozšíří se o manželství pro všechny a jeho pozitivních/negativních dopadech povědomí. Zároveň dojde k normalizaci pojmů s tímto jevem spojených – například místo partnery budeme stejnopohlavní páry nazývat manžely a manželkami. Může dojít také k představení úplně nových konceptů, pro něž bude potřeba přejmout cizí název, protože se o těchto konceptech dříve nebo později bude muset mluvit, jednat, psát.

Politiku v překladu lze navíc chápat podobně, jako politizaci genderu a sexuality, se kterou se setkáváme v posledních letech. Genderové vyjádření a přímé vyjadřování sexuální orientace se totiž samy o sobě stávají politickým vyjádřením, často proti sociálním normám, politice státu, názorům elit a většiny okolí. Je potřeba si uvědomit, že pokud jde o *queer* překlad, neexistuje nic jako „dokonalý“ překlad. Jakkoli se překladatelstvo snaží být nestranné a překládat neutrálně, strategie, jež si zvolí, se vždy budou přiklánět k jedné nebo druhé straně. Překlad tak může sloužit jako politické vyjádření, které jde, stejně jako vyjádření genderové identity, proti určitému proudu nebo naopak podporuje proud, který je právě na vzestupu.

Za zmínku stojí také relativně nový translologický pojem, tzv. *translation*. Ten vychází ze srovnání translologie a *transgender* studií. Obě tyto teoretické vědy totiž po dlouhá léta trpí marginalizací ze strany vědecké obce, i když z jiných důvodů. Zatímco marginalizace literárního překladu je disciplinární, metodická a symbolická, *transgender* studia jsou marginalizována z důvodu přetrvávajícího sociálního stigma. Spojuje je také nutnost jakéhosi „klamání“, přičemž překladatel nikdy nemůže převést do cílového jazyka sto procent původního textu včetně všech myšlenek, zatímco *transgender* osoby nikdy nedokážou přesně vysvětlit další osobě celou svou genderovou identitu včetně všech nuancí. Dalším společným rysem těchto dvou odvětví je binarita. Zatímco v genderu a sexualitě známe protipóly jako *homo–hetero*, *cis–trans*, *muž–žena*, v překladu se jedná o protipóly *výchozí* jako *text–překlad*, *původní jazyk–cílový jazyk*, *autorstvo–překladatelstvo*.

Ať tedy chceme, nebo ne, v translologii se čím dál více mísí další teoretická odvětví, od sociologie přes politiku po aktivismus. A právě souznění s aktivismem je to, co tvoří pomyslnou hranici mezi dobrým a výborným překladatelem. Vždy jste totiž postaveni před onu dichotomii – *čtivý překlad*, nebo *přesný překlad*?

Čtivý překlad čtenáře vtáhne, poskytne mu skvělý nástin scény, používá snadno pochopitelná nebo naopak zajímavě květnatá slova,

vyjadřuje myšlenky jasně a srozumitelně, takže čtenáře čeká příjemný požitek ze čtení. Nicméně z takového překladu mohou vypadnout určité nuance spjaté právě například s genderem. Pokud mám text, ve kterém se objevuje nebinární postava, není přece nic snazšího než o ní v překladu psát v mužském či ženském rodě. Čtenářstvo bude spokojené, že je při čtení nic neruší, a překladatelstvu odpadne práce s vymyšlením řešení. Gender postavy se však v přeloženém textu naprosto ztratí.

Na druhé straně překlad přesný se snaží za každou cenu dodržet veškeré konvence a požadavky předlohy. Chce nejen přesně držet význam, ale zároveň lpí na použitých jazykových formách, které se snaží napodobit. Je skvělé, že bude, třeba stejně jako předloha, v textu používat genderově nepřiznakové hvězdičky, ale čtivost textu tím klesne a může způsobit snížený zájem o knihu samotnou.

Jak si má překladatel vybrat? Toť otázka.

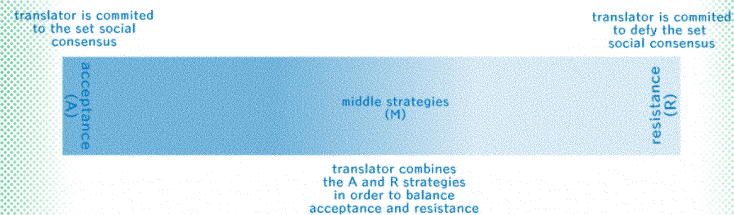
Pokud překladatelstvo pracuje například s novinovým článkem nebo interview, které potřebuje přeložit, má možnost ozvat se osobě, již se text týká, navrhnout daná řešení svého jazyka a dohromady se dohodnout, které z nich (i když ne zcela stoprocentně) osobě vyhovuje. Překladatelstvo literárních textů však většinou takové štěstí nemá, jelikož spolupráce se samotným autorstvem bývá složitá. Nicméně otázka etiky zůstává. Jistě, při překladu literatury není tato etická odpovědnost tak silná jako například při překladu právních dokumentů, ale opět se dostáváme k pomyslné hranici mezi dobrým a skvělým překladatelstvím. Navíc se zde opět bijí dvě osobnosti. Na jedné straně stojí překladatelstvo odhodlané prosazovat zájmy queer lidí v literatuře. Na druhé straně stojí překladatelstvo odhodlané zachránit stůj co stůj češtinu a odmítající jakkoli porušovat její pevně daná pravidla. Jak tyto dva postoje skloubit dohromady? Samozřejmě existuje i střední proud, který se snaží oba tyto protipóly kdesi uprostřed propojit. Bohužel práce překladatelstva nestojí jen na něm samotném, ale také na požadavcích a konvencích nakladatelství. Je proto dobré si ještě před samotným začátkem překládání položit otázku: „Pokud budu používat queer inkluzivní jazyk, co se tím změní a pro koho?“

Chceme-li si odpovědět na tuto otázku, musíme se zamyslet. Je opravdu inkluzivní jazyk pouze otázkou queer komunity? Změní se tím čeština pouze této menšiny, nebo může dojít k přesahu? Jak bylo zmíněno dříve v odstavcích o aktivismu a přesahu překladu do naší reality, k tomuto přesahu nejen může, ale dokonce by mělo dojít.

Ačkoli na to překladatelstvo z českých řad často zapomíná, třímá v rukou obrovskou moc. Právě překladová literatura může české společnosti představovat nová témata a koncepty, které v naší společnosti neexistují. Překladatelstvo (často po domluvě s nakladatelem) může samozřejmě při překladu textu s nebinární identitou zvolit cestu nejmenšího odporu – použít ženský nebo mužský rod a identitu ignorovat (zde si můžete jako příklad vyhledat jakýkoli internetový článek, ať už o nebinárních identitách, jež jsou často popisovány rodem, který jim byl přiřazen při narození, nebo o trans identitách, přičemž se zpravidla vždy v prvním odstavci dozvíte, že „XX, která/kteřý býval/a ženou/mužem...“). Text bude čitelný, bude dobře plynout a čtenářstvo nic nezjistí, protože se jen sotva bude pítit po originálu. Avšak kromě toho, že je tím narušena integrita originálního textu a autorova záměru – a pokud se jedná například o článek o skutečné osobě, jedná se také o přístup vůči ní značně urážlivý –, překladatelstvo tím promarní obrovskou šanci. Ano, překlad zabere delší dobu a bude potřeba na něj vynaložit mnohem více úsilí, které se s největší pravděpodobností peněženě nevyplatí. Ovšem tuto dobu lze strávit sebevzděláváním a objevováním nových možností jazyka. A co je nejdůležitější, tento překlad může pomoci a opravdu přispět ke změně nejen v jazyce, ale také ve společnosti. Queer inkluzivní jazyk samozřejmě pomůže dané marginalizované skupině, která svůj jazyk doposud nemá, ale zároveň může spustit i širší sociální změny mimo tuto skupinu, protože se o problematice dočte širší veřejnost. Ne každý si přečte třeba tento specializovaný článek, ale mnohem více lidí by si mohlo přečíst román týkající se nebinární postavy.

Jak se tedy nad inkluzivním jazykem pro queer překlady zamyslet? Zkusme to z pohledu překladatelských strategií. Řekněme, že máme před sebou román obsahující nebinární postavu a musíme se rozhodnout, jak o ní budeme psát. Můžeme se zamyslet, jestli se přikloníme k překladu čtivému nebo přesnému, ovšem nasnadě je ještě o něco modernější dichotomické řešení, které se nezabývá pouze jazykem a formou textu, ale celkovým myšlenkovým a ideologickým obsahem textu, potažmo překladu. Dle mnou vytvořeného modelu můžeme na překlad pohlížet buď z pohledu přijetí (acceptance), nebo vzdoru (resistance). Cestu přijetí si vybereme tehdy, kdy se snažíme držet zasetých kolejí – tedy dodržovat pravidla českého pravopisu, využívat osvědčené překladatelské strategie a držet se společenských norem s cílem udržet ve společnosti status quo. Vzdorem nazýváme využití strategií, které napadají a vyvracejí pravidla jazyka a společenské i překladatelské normy s cílem vytvořit

nový precedens a rozpohybovat novou společenskou změnu. Na tyto dva pojmy zároveň nelze nahlížet jako na dva oddělené celky, ale spíše si je pojd' me představit jako dva konce propojeného kontinua, jak je zobrazeno na následujícím modelu:



Tento model zobrazuje tzv. acceptance–resistance continuum neboli kontinuum přijetí a vzdoru. Jak sami vidíme, tento model není čistě černobílý, ale nabírá několika odstínů šedé. A přesně tak je potřeba nahlížet na koncepty přijetí a vzdoru – oba dva lze používat více či méně, podle toho, jak moc vlevo či vpravo se na modelu dané použité strategie vyskytují, a v určitou chvíli se uprostřed nevyhnutelně smísí. Právě uprostřed najdeme takzvané střední strategie (middle strategies), které se snaží smísit přijetí a vzdor tak, aby vznikaly strategie, v nichž jsou tyto dva koncepty v rovnováze. A právě tyto strategie se zdají být nejpřijatelnějšími pro překlady queer identit. Jinými slovy, **je potřeba dosáhnout změny v jazyce a přetvořit češtinu tak, aby byla opravdu inkluzivní, ale ne tak radikálním způsobem, aby došlo k úplnému vzdoru vůči ní.** Takovou strategii se však ještě v českém jazyce vytvořit nepovedlo.

Další otázkou je, jestli je vůbec možné takovou strategii uměle vytvořit. Jazyková pravidla již dávno nemají funkci preskriptivní (jazyk se mění podle nových pravidel = Ústav pro jazyk český nařídí, že po tvrdých souhláskách se píše y, a všichni to tak budou dělat), nýbrž preskriptivní (pravidla se přizpůsobují podle toho, jak se mění jazyk = mladá generace přejme anglické slovo lajkovat a to bude následně zařazeno do pravidel českého pravopisu). A to i přesto, že se preskriptivní přístup Ústav pro jazyk český neustále snaží udržet v popředí. Je tedy otázkou, jestli je správné uměle vytvořit nová jazyková pravidla a následně nakázat (nejen) nebinárním identitám je používat. V ideálním případě by to bylo naopak – queer identity by si přizpůsobily jazyk a jazykovědci by jej později pouze popsali, ale bohužel na to je čeština příliš komplexní jazyk. Většina již

používaných a vymyšlených řešení je sice v normálním životě pro nebinární identity použitelná, ale trpí nedostatky, které je ochuzují o plnou inkluzivitu. Příkladem může být již dříve zmíněné používání singulárního „oni“, které podléhá generickému maskulinu. Naším cílem by proto mělo být zjistit, jaké druhy nebinárního překladu literárních textů budou českým nebinárním lidem nejvíce a nejméně vyhovovat, a podle toho se potom snažit vyvinout strategii, která bude nejen přívětivá jazykovědecky, ale také z hlediska lidí, kteří ji budou využívat, potažmo v mém případě čist.

Pokusem o zjištění jazykových preferencí nebinární populace v ČR, co se týče literárních textů, bylo dotazníkové šetření vedené mnou v rámci diplomové práce. Ačkoli vzorek respondentstva nebyl nijak veliký (kolem 30 osob), jedná se o předstudii, která může vést k dalším, rozsáhlejšímu dotazníkovým šetřením. Zde prezentované výsledky tedy lze brát jako odrazový můstek pro další jazykový výzkum.

V dotazníku mělo respondentstvo na výběr celkem z devíti překlada-telských strategií, které byly rozděleny do tří kategorií dle výše znázor-ného kontinua: strategie přijetí (použití rodu, který byl postavě přisouzen při narození; opis frází tak, aby nevyjadřovaly rod), střední strategie (použití opačného rodu než toho, který byl postavě přisouzen při narození; střední rod; střídání ženského a mužského rodu; použití množného čísla místo jednotného čísla) a strategie vzdoru (použití opačného rodu slova; použití nových gramatických struktur a zájmen; grafická úprava textu). Je nutné podotknout, že se zdaleka nejedná o všechny strategie, které již jazykovědná i nebinární komunita navrhuje či používá.

Zatímco původní předpoklad výsledků byl, že nebinární čtenářstvo se nebude ztotožňovat se strategiemi přijetí, které často zavánějí misgenderováním a mazáním identity čtenářstva, zajímavým výsledkem bylo to, že se nebinární respondentstvo nehrnulo do novotvarů, tak jak se do nich hrne například jazykovědná komunita, i přesto, že by šlo o nejsnadnější způsob, jak češtinu ve prospěch nebinárních osob upravit. Ukázalo se totiž, že na sebe většina respondentstva nechce nijak strhávat pozornost, a tak se od jakýchkoli zvláštností v jazyce raději distancuje. Proto došlo v některých případech i k jasné vůli vůči používání strategií přijetí, protože se dané respondentstvo bálo ostrakizace. Dle výsledků výzkumu se ovšem jako nejlepší možnost jeví reklamace (přivlastnění si) již používané češtiny, jako je například střední rod, nebinární komunitou.

To však nemusí (a nemělo by) překladatele odrazovat od vymýšlení nových, neotřelých řešení. Je jasné, že ne každé řešení si získá oblibu,

Toby Wehle

ne každý pokus se stoprocentně vydaří. I přesto bych však touto cestou českou překladatelskou obec rád vybídl, aby takovéto pokusy nevzdávala a nezapomínala na to, jak obrovskou roli ve vývoji jazyka a celkového smýšlení naší společnosti hraje. Změna společnosti je možná, pokud se ke změně odhodlá alespoň někdo z nás.

Bližší zamyšlení nad tématem, podrobnější výsledky šetření a zdroje lze dohledat v diplomové práci *Breaking the Silence: Translating Non-binary Identitise in Literary Texts from English to Czech*.

Toby Wehle (he/they), vlastním povoláním překladatel, skladatel a tatér, je všestranný umělec a teoretik angažující se v tématech kvíření, queer překladu, trans/nebinárních identit, DID a neurodivergence. Kvíření češtiny vnímá zejména z hlediska překladu a zasazuje se o překladatelskou angažovanost v českém jazyce.



UNISEX JMÉNA: NOVÁ, ATRAKTIVNÍ, MULTIFUNKČNÍ

Jana Valdrová

Rodově neutrální jména získávají díky svému univerzálnímu použití stále větší oblibu v různých zemích světa. V Česku to jde trochu ztěžka vinou mylných tvrzení v knize M. Knappové Jak se bude vaše dítě jmenovat, protože její autorka omylem přidělila tato jména pouze trans lidem. Kvůli více takovým omylům už nevyjde další plánované vydání knihy. Rodově neutrální jména, zvaná také **unisex jména**, jsou pro celou populaci bez ohledu na pohlaví a jakékoli další faktory.

Co se v tomto textu dozvíte:

- ✦ Jaké druhy jmen existují.
- ✦ Proč narůstá zájem o unisex jména v nejširších vrstvách populace – jaké mají vlastnosti nebo potenciál, který rodově specifická jména nemohou vyjádřit.
- ✦ Jaká je historie vývoje unisex jmen.
- ✦ V jakých zdrojích je najdete.

Druhy jmen

Pojem **jméno** zahrnuje rodná (zvaná také křestní, došlo-li ke křtu) jména a příjmení. Jména se dělí na dvě skupiny podle toho, zda označují či neoznačují konkrétní pohlaví:

1. Rodově specifická jména a příjmení: Dá se z nich celkem snadno (ale ne vždy) vyčíst ženské nebo mužské pohlaví. Příjmení jsou v češtině často rodově specifická. Ženská příjmení končívají na -ová nebo -á (Svobodová, Černá). Ostatní příjmení, tj. bez -ová nebo zakončená na -ý (Svoboda, Černý), se v českém zákoně nazývají mužské tvary příjmení. Od 1. ledna 2022 o ně může požádat kdokoli bez ohledu na pohlaví, a tak plní funkci rodově neutrálních příjmení.

2. Rodově neutrální jména a příjmení (zvaná také obourodá, androgynní nebo unisex jména): Obvykle z nich není znát, které pohlaví označují, což je problém pro některé „tradiční“ společnosti, které se bojí rozmanitosti pohlaví a identit. V češtině je původních obourodých rodných jmen málo a prudce roste zájem o cizí unisex jména (Chris, Elia aj.). Unisex příjmení jsou třeba Kočí, Janků, Hrejsemnou a nově také mužské tvary příjmení. Vracíme se tak k praxi před rokem 1945, kdy ženy na českém, případně československém území nosily přechýlená i nepřechýlená příjmení a žádná instituce tuto praxi neomezovala.

Rodová neutrálnost jmen nezná jazykové, politické, zeměpisné, kvantitativní ani kvalitativní hranice. Když se některé ženské či mužské jméno začne používat a registrovat u různých pohlaví, stane se rodově neutrálním. Přitom je jedno, že českému uchu může znít jako rodově specifické nebo že je matriční úřad či veřejnost dosud znaly jako jen mužské nebo jen ženské. Unisex jména jsou třeba Samuel, Jonathan, Jan, Gabriel, Dana, Loris, Alison, Anka.

Z historie a současnosti unisex jmen

Jména v dávné minulosti ztělesňovala přání, očekávání a představy rodičů dítěte a ty se lišily podle pohlaví. Ženská jména opěvovala půvab, poddajnost, podobnost s květinami, mužská jména zdůrazňovala atributy připisované mužům: sílu, bojovnost, odvahu, schopnost vést, bohatství.

Význam jmen byl v dávných dobách dobře čitelný a u některých je jasný dosud: Růžena, Čestmír. Význam jmen zachycují lexikony, avšak i tam často najdete poznámku „původ nejasný“.

V každé době existovaly spousty rodově neutrálních **rodných jmen**. Je to logické: u mnoha jmen totiž na pohlaví nezáleží. Africké jméno Budeme tě hýčkat, když přežiješ (v českém překladu) vyjadřuje obavy o život novorozence kteréhokoliv pohlaví. V početných tureckých rodinách se dítěti, které mělo být posledním, dávalo jméno Už dost.

Velkou volnost v oblasti jmen nabízejí jazyky, které neznají rod: angličtina, japonština aj. V angličtině se žena i muž mohou jmenovat podle měst (Sydney, Paris), podle přírodních motivů (Oceán), kalendáře (Podzim, Duben, Neděle), lidských činností (Lovec/Lovkyně), podle vlastností. Unisex jména volí lidé pro sebe nebo rodiče pro dítě také proto, že jim příjemně znějí, aniž by si zjišťovali jejich význam, například Morgan (česky „kdo válčí na moři“). Mezi unisex jmény je mnoho krátkých verzí, neboť vznikly z mužských i ženských jmen: například Kris je Kristián i Kristýna.

Rodově neutrální **příjmení** (tj. stejný tvar příjmení u muže i ženy) byla v mnohonárodnostní české společnosti až do konce druhé světové války běžná. Hojně se vyskytovaly nepřechýlené tvary: v jedné třígenerační rodině bylo možné najít ženy se jmény Maria Babirad, Kateřina Králík, Magdalena Konečný. Po výzvě prezidenta E. Beneše „Degermanizujte všechno, i jména!“ se národní výbory chopily počesťování cizích jmen a přechylování příjmení žen: Heinrich Schmied byl zapsán jako Jindřich Šmíd, Helga Schmied se stala Helenou Šmídovou, Kateřina Králík byla registrována jako Králíková. Knappová vyžadovala, aby se povinně přechylovala také příjmení cizinek. Až po hromadných protestech u Českého helsinského výboru pro lidská práva v roce 2000 se začal zákon postupně měnit. Od 1. ledna 2022 mohou české ženy svobodně volit mezi přechýleným a nepřechýleným tvarem příjmení.

Kdo a proč volí unisex jméno?

Na rozdíl od rodově specifických mají unisex jména univerzální použití pro všechna pohlaví. V češtině jich je jen několik málo, například Vlasta. Proto se v Česku stále více registrují cizí rodově neutrální jména. Jejich stoupající obliba na celém světě má podle vědeckých studií tyto příčiny:

- ✦ Jsou jedinečná, neobvyklá, příjemně znějí.
- ✦ Rodiče chtějí volbou obourodého jména vytvořit dětem volnější prostor pro utváření genderové identity podle jejich představ.
- ✦ Jména mají psychologický účinek: zjistilo se, že dívky s výrazně žensky znějícími jmény (srov. genderový index níže) mohou být vnímány jako zranitelnější, křehčí, manipulovatelné na rozdíl od dívek se zvučnými kratšími jmény.
- ✦ Unisex jméno pro chlapce volí rodiče, kteří chtějí v synovi pěstovat citlivost a kritičnost vůči projevům machismu.
- ✦ Unisex jména znějí sebevědomě. Podle některých studií je ocení lidé zejména během dospívání.
- ✦ Neutrální jméno je vhodné pro ty, kdo se neztotožňují s definicí mužství nebo ženství v patriarchální společnosti. Unisex jméno zvolila právě z toho důvodu Toyen, jedna z nejslavnějších osobností českého a světového malířství 20. století. Vlna příklonu k unisex jménům se zvedla během feministického hnutí sedmdesátých let minulého století.
- ✦ Cizí rodově neutrální jména bývají bez diakritiky (háčků a čárek). Kdo plánuje pobyt v cizině, může si volbou jména bez diakritiky značně usnadnit práci se systémy, které českou diakritiku neznají.
- ✦ A v neposlední řadě rodově neutrální jméno a příjmení výborně poslouží lidem během období tranzice. Je-li s nimi klient:ka spokojen:a, ponechá si je po celý život.

Co je genderový index jmen a jak jej využít

Některá jména znějí spíše žensky, jiná neutrálně, další naopak spíše mužsky. Také podle toho je lidé vybírají pro sebe nebo své děti. Řídí se podvědomými pocity, které se ale dají do značné míry vědecky měřit: odtud název genderový index.

Obecně platí, že jména žen bývají delší, mají vyrovnanější počet samohlásek a souhlásek, často končí na samohlásku, a jsou tudíž jakoby libozvučnější: Magdalena, Kristýna. Mužská jména bývají kratší, končí spíše na souhlásku, znějí úsečněji a častěji obsahují shluky souhlásek: Viktor, Patrik. Český statistický úřad registruje dvacítku nejoblíbenějších ženských a mužských jmen, dávaných v roce 2019 novorozencům: všechna ženská jména končila na samohlásku, všechna mužská na souhlásku. Avšak lidé stále raději volí jemně znějící mužská jména (Sebastian) i rezolutně znějící ženská jména (Ester).

Unisex jména jsou tu vítaným kompromisem – obvykle znějí androgynně. Avšak najdou se i taková, která znějí spíše žensky, a jiná spíše mužsky. Některá z nich jsou dokonce v českém prostředí dosud známa pouze jako ženská (Dana) či mužská jména (Jan, Gabriel, Samuel, Florian). To nijak nesnižuje jejich rodově neutrální platnost a povědomí o genderovém indexu se dá využít při výběru unisex jména stejně jako při uvažování o ženském nebo mužském jméně.

Na co si dát pozor při jednání na matrikách

Unisex jméno může požadovat kdokoli, i když pro matriky je to nová informace. Jedna matrikářka dokonce radila ženě žádající o unisex jméno, aby to udělala písemně a napsala, že je „normální“.

Podle výzkumu Mastercard z roku 2022 je v české společnosti kolem 3,3 % lidí hlásících se k nebinárním identitám. Problémy mohou nastat, když má matrikář:ka jednat s nebinárním člověkem: žadatel:ka o zápis unisex jména se o sobě vyjadřuje v jiném mluvnickém rodě, než v jakém by s ní:m jednali ostatní. Stává se, že o změnu jména požádá osoba s ženským jménem a rodným číslem a mluví o sobě v mužském rodě, nebo o ně v ženském rodě žádá někdo s mužským jménem, nebo rodiče žádají o změnu jména pro dítě a mluví o něm v jiném rodě, než který by odpovídal rodnému číslu dítěte.

Zdvořilost a úcta velí respektovat rod, v němž se daný člověk vyjadřuje. Nerespektování rodu se nazývá misgendering a může být posuzováno jako šikana stejně jako deadnaming, oslovení a označování člověka zavrženým jménem. Není-li si matrikář:ka jist:a, v jakém rodě má se

žádajícími komunikovat, jednoduše se otáže, jak má žádající:ho oslovovat. Žádající obvykle ochotně poradí.

Kde hledat unisex jména

Volba jména představuje pro dospělé (při změně jména) nebo pro rodiče při narození dítěte důležitý životní okamžik. Unisex jména jsou plně rovnocennou variantou ženských a mužských jmen. Registrují je tištěné a internetové prameny. Knihy mají tu nevýhodu, že příprava do tisku trvá i několik let a mezitím mohou údaje zastarat. Není výjimkou, že jméno uvedené v knize jako pouze ženské či pouze mužské najdeme ve spolehlivých internetových zdrojích jako unisex ještě předtím, než kniha vyjde. Matriky dostaly v červenci 2023 seznamy unisex jmen, které jsou dostupné na webu MV ČR a budou se průběžně doplňovat. To je obrovský pokrok oproti dřívějšímu, kdy matriky čerpaly z nevelkého soupisu jmen v knize Knappové.

1. Tištěné lexikony jmen

Onomastické lexikony (slovníky jmen) patří k nejdůležitějším pomůckám (s výše uvedenou nevýhodou). Moderní lexikony zařazují rodově neutrální jména mezi ostatní, tj. mezi ženská a mužská jména. K nejpoužívanějším mezinárodně uznávaným patří zejména tyto:

✦ Lansky, **B. 100 000+ Baby Names**. NYMeadowbrook Press 2015

Rodově neutrální jména jsou tam označena iniciálami G/B nebo B/G (Girls/Boys nebo Boys/Girls) podle toho, kdo je volí častěji.

✦ DUDEN. **Das große Vornamenlexikon**. Berlin: DUDEN 2016

Rodově neutrální jména značí DUDEN barvami: jedno a totéž jméno stojí v lexikonu dvakrát za sebou, například červeně jako ženské, modře jako mužské jméno.

✦ **Internationales Handbuch der Vornamen. International Handbook of Forenames. Manuel international des prénoms**. Wiesbaden: Gesellschaft für deutsche Sprache

Trojazyčný lexikon obsahuje jména z 54 zdrojů v 17 jazycích. Rodově neutrální jména poznáme tak, že u nich stojí dvě iniciály: f (female, ženské jméno) a m (male, mužské jméno).

Ze zde uvedených tištěných a internetových lexikonů (a dalších, které budou podle možností doplňovány) mohou lidé vybírat jak rodově specifická, tak neutrální jména a matriční úřady je mohou s jistotou úředně registrovat. Realita je ale bohužel taková, že mnoho matrik se neodváží jméno registrovat bez zpoplatněného odborného posudku. Stává se, že klient:ka si jméno najde v nezpochybnitelném odborném zdroji, avšak bez ohledu na to musí zaplatit za posudek.

2. Internetové lexikony

Internetové lexikony jsou webové stránky obsahující komplexní nabídku jmen: ženská, mužská a rodově neutrální rodná jména. Jsou určeny široké veřejnosti, tudíž je běžné, že obsahují například informace o zdraví, těhotenství, porodu, péči o kojence. Unisex jména tam bývají vyznačena poznámkou, iniciálou či symbolem, z nichž vyplývá, že dané jméno je použitelné pro kohokoli bez ohledu na pohlaví a další aspekty. Lexikonů je mnoho a nové stále přibývají – nelze je tudíž nikdy vyjmenovat komplexně. K nejpoužívanějším patří tyto:

✦ www.nameberry.com

Ředitelka a spoluautorka Nameberry, onomastička P. Redmond Satran, napsala s L. Rosenkrantz knihu *Beyond Jennifer & Jason* (1988), v níž popsaly fenomén androgynních jmen dávno předtím, než se rozšířil internet. Kromě úřední databáze obyvatelstva USA používá Nameberry národní seznamy USA a další zdroje. Jak zde najdete rodově neutrální jména: požadované jméno zadáte do vyhledávače na webu; objeví se jako ženské, mužské nebo jako unisex, tj. pro kohokoli.

✦ <https://charlies-names.com/de>

Autorský tým se profesně věnuje jménům, zpracování dat pro Android a iPhone, sociální a edukační práci. Zkoumá původ a význam jmen v různých jazycích. Jejich App pro to správné jméno doporučuje Süddeutsche Zeitung. Jak zde najdete rodově neutrální jména: na webu je rubrika unisex, ve které najdete řadu jmen.

✦ www.babycenter.com

BabyCenter má webové stránky na celém světě od Austrálie po Velkou Británii a Indii. Jména platí jako rodově neutrální po celém světě bez ohledu na jazyk a zemi původu jména. Jak zde najdete rodově neutrální jména: na webu www.babycenter.com/baby-names/advice/unisex-baby-names_40009070.

✦ www.familyeducation.com

Jedna z nejdéle fungujících webových stránek na světě, založená v roce 1996, využívaná miliony lidí po celém světě. Její tým tvoří odbornice a odborníci z oblasti poradenství, psychologie, zdravotnictví, práva, vzdělávání apod. Zakladatelka a generální ředitelka BabyNames.com Jennifer Moss je autorkou knih One-In-A-Million Baby Names Book a The Baby Names Workbook. Jak zde najdete rodově neutrální jména: <https://www.familyeducation.com/search/unisex%20name>.

✦ www.nordicnames.de

Úřední databáze ženských, mužských a rodově neutrálních jmen registrovaných v severských zemích. Data poskytuje například švédská vládní statistická agentura SCB. Jak zde najdete rodově neutrální jména: zadejte požadované jméno a to se objeví se statistikami výskytu u žen a mužů.

3. Seznamy rodově neutrálních jmen

Seznamy matričně evidovaných rodově neutrálních jmen sestavují úřady v různých zemích. Rakouská organizace Transx sestavila níže uvedený seznam ve spolupráci s vládou. Vybrala jména z oficiálních úředních údajů a připojila k nim jména vybraná z německé databáze známého

nakladatelství. Jména platí bez ohledu na zemi původu. Seznamy najdete na těchto adresách:

✦ www.transx.at/Pub/Recht_Vornamen.php

Seznam již matričně zapsaných jmen jako rodově neutrálních byl sestaven v Rakousku z údajů z let 1984–2015 a používá se bez ohledu na jazyk a místo úřední evidence. Text zdůrazňuje, že seznam není komplexní (a ani nemůže být, neboť obourodých jmen denně přibývá na celém světě – pozn. J. V.), a proto se doporučuje čerpat i z dalších zdrojů na webu citovaných. Všechna jména z tohoto seznamu **platí v Česku jako rodově neutrální**.

✦ www.firstname.com

Web hamburského vydavatelství Dumrath & Fassnacht KG obsahuje ženská, mužská jména a 2 383 ověřených, již matričně evidovaných rodově neutrálních jmen. Rodově neutrální jména z tohoto webu **platí v Česku jako rodově neutrální**.

Shrnutí: Unisex jména jsou obohacením rejstříku jmen

Rodově neutrální jména představují nabídku navíc – nabídku, která má své výhody. Stejně dobře jako ostatní jména plní svoji základní, tedy identifikační funkci pro kohokoli, kdo o ně žádá.

Pojmenovací potřeby lidí je třeba poznávat, analyzovat a vycházet jim vstříc. Lidé mají právo volit pro sebe nebo pro své děti neobvyklá či rodově neutrální jména. Dnes už neobstojí varování M. Knappové (2017), že „nezvyklé či výjimečné jméno může mít i negativní vliv na psychický vývoj dítěte“, a že „[č]asto vede k pěstování individualizmu a vážně poškozuje jeho psychický, morální i celkový vývoj“.

Autorka tohoto textu **Mgr. Jana Valdřová, Ph.D.**, je lingvistka, v letech 2015–2022 soudní znalkyně se specializací na rodově neutrální jména. Přednáší o nich v Česku i v zahraničí, pořádá školení a workshopy, publikuje v českém a zahraničním odborném tisku. Na vyžádání může uskutečnit přednášku nebo workshop o rodově neutrálních jménech pro správní orgány i jazykovědné a jiné instituce.



PÁTÝ ROD

Singularis

1. Úvod (deklarace)

Pátý rod je umělecký projekt genderově neutrálního rozšíření českého jazyka. Jeho cílem je přinést funkčnější a jednoznačnější alternativu generického maskulina při maximálním zachování krásy, bohatství a funkčnosti jazyka ve všech jeho stylech a formách a uměle mu doplnit prostředky pro vyjadřování v hovoru i textu, které bude esteticky a funkčně srovnatelné s rodem ženským a rodem mužským životným, ale nebude muset nést žádnou informaci o pohlaví, genderu, věku, dospělosti či sebepojetí zúčastněných osob, ani výslovnou ani předpokládanou, ani pozitivní ani negativní.

Pátý rod je nový negenderovaný rod užívaný k označování osob; touto vlastností doplňuje stávající mluvnické rody češtiny: dva široce užívané k označování osob, ale více či méně genderované (mužský životný a ženský) a dva sice negenderované, ale k označování osob převážně neužívané (mužský neživotný a střední).

Pátý rod nabízí především nové názvy osob (např. „studex“, „mažorex“, „striptéřix“ či „rodičkax“), které zakončením „-x“ (resp. „-ks“), jež je dosavadní češtině cizí, ale čitelné, a tedy je vhodným kandidátem k jejímu rozšíření, výslovně odmítají vyjádření pohlaví/genderu jmenovaných lidí či jiných osob skloňovanou příponou. Tyto názvy mohou být podle rozhodnutí mluvčí doplněny jiným prostředkem vyjádření pohlaví/genderu nebo

ponechány bez jeho vyjádření, a vyžadovat tak uvažování o nazývaných osobách, jaké nebude nepatřičné pro osoby žádného pohlaví/genderu. Označení osoby v pátém rodě zejména není samo o sobě příznakem nebínárství, nedospělosti či genderové nekonformity a s ničím s toho nemá být pátý rod stereotypně spojován.

Za účelem napomáhání genderově neutrálnímu chápání nových názvů osob poskytuje pátý rod rovněž nové tvary ostatních slovních druhů, pečlivě vybrané a vyvážené, aby nevyvolávaly konzistentní dojem určitého pohlaví/genderu. Toho se dosahuje nejčastěji hláskami, které jsou na daném místě slova zcela nové, byť v mezích českého hláskosloví (např. „hubeneu“), nebo takovými, které mísí či vyvažují žensky a mužsky znějící varianty (např. „hy“); k jednomu z genderovaných tvarů se pátý rod přiřklání pouze u tvarů genderovaných velmi slabě, z nichž není odečítání pohlaví/genderu v současné češtině obvyklé (např. „jež“ či „jmenovavši“).

Nové tvary pátého rodu samy o sobě nemají být dávány do souvislosti s žádným konkrétním pohlavím/genderem ani jeho absencí, nestaví se však do cesty vyjádřování či popírání pohlavnosti/genderovosti nazývaných osob či sebe jinými prostředky, než je rod, např. vyjmenováním v závorce. Pátý rod naopak takové novátorské vyjadřování pohlavnosti/genderovosti usnadňuje, protože odstraňuje tradiční zažitá genderová vodítka, která by se s ním dostávala do konfliktu.

Názvy osob rodu pátého jsou vhodné především tehdy, když pohlaví/gender není znám/o nebo je nejednoznačné/ý (jako v případě smíšené skupiny osob), ale použitelné jsou ve všech kontextech, kde by byly použitelné stávající genderově specifické názvy, a mohou být používány k mnoha různým účelům odpovídajícím deklarovanému významu pátého rodu.

Pakliže neznáte pohlaví/gender nazývané osoby, protože je označována či o sobě mluví v pátém rodě či jiným genderově neutrálním způsobem, měly byste o ní uvažovat způsobem, který nebude nepatřičný pro osobu žádného pohlaví/genderu, a očekávat pod takovým označením lidskou (popř. humanoidní) bytost působící jakýmkoliv pohlavním/genderovým dojmem, přitažlivým i odpudivým, jasným i matoucím, konformním i extravagantním, vám vlastním i vám cizím, typickým i zřídkačným, i takovým, jaký jste dosud v životě nezažili.

1.1. Vztah s českou mluvnici

Pro použití pátého rodu není nutná žádná změna existujících pravidel české mluvnice ani pravopisu, pátý rod však zavádí nová slova (zejména

podstatná jména a zájmena), nové slovtvorné postupy k jejich vytváření a nové tvary existujících slov.

Tato nová slova a nové tvary se řídí především pravidly stanovenými tímto návrhem. Ve všech případech, které zde nejsou upraveny, se však řídí pravidly české mluvnice vyloženými tak, jako by nová slova a tvary byly:

- ✦ rodu mužského životného, jde-li o slova v čísle jednotném;
- ✦ rodu ženského, jde-li o slova v čísle množném.

Toto dodatečné pravidlo se v této verzi pátého rodu uplatňuje nejčastěji v případech přivlastňovacích zájmen můj, svůj apod.: „můj student“ (jako by „student“ bylo rodu mužského životného), ale „moje studente“ (jako by „studente“ bylo rodu ženského).

Žádný mluvní prostředek pátého rodu nevyžaduje použití generického maskulina.

1.2. Zakončení -x, resp. -ks

Zakončení podstatných jmen pátého rodu lze psát -x nebo -ks bez rozdílu významu, tzn. např. „student“ („bez studente“) a „studentks“ („bez studentkse“) jsou totéž slovo, jen jinak zapsané. Toto neplatí pro vlastní jména v pátém rodě, u nich je třeba dodržet konkrétní pravopisný zápis.

Tvary zájmena pátého rodu „xdo“ a zájmen od něj odvozených lze psát s x nebo foneticky (gzdo, bez ksoho...). V tomto dokumentu jsou upřednostňovány tvary s písmenem x.

2. Podstatná jména

Podstatná jména v pátém rodě jsou výhradně názvy osob a jako takové se používají, označují tedy především a rovnocenně osoby všech typů a druhů, právnické i fyzické, děti i dospělé, konformní i extravagantní, lidi i nelidi (např. ve fikci, fantasy světech apod.). Mohou být použity také v přeneseném smyslu či k označení personifikovaných objektů, zvířat apod., ale primárně se takovým označením zvíře rozumí jediné tehdy, je-li osobou. (Což v realitě nastává velmi zřídka, ve fikci, obzvláště té pro děti, je to častější.) Z podstatných jmen pátého rodu lze skloňovat pouze ta, která

končí „-x“ nebo „-ks“ (ostatní zůstávají nesklonná); skloňují se podle vzoru studenx:

pád	č. jednotné	č. množné	jiné vzory (pro srovnání)
1.	studenx	studenxe	kost, muž, píseň
2. (bez)	studenxe	studenxí	muže, písně, růže
3. (ke)	studenxí	studenxím	kostí, muži, písni, růži
4. (pro)	studenxi	studenxe	růži
5. (oslov.)	studenxi!	studenxe!	kostí, muži, písni
6. (o)	studenxí	studenxích	kostí, muži, písni, růži
7. (se)	studenxem	studenxemi	mužem, pánem

Končí-li první pád čísla jednotného -nex a umožní-li to výslovnost, „e“ mezi „n“ a „x“ může být (podle estetických preferencí mluvčí) ve všech ostatních pádech a v čísle množném vynecháno; např. „našínex“, 2. pád může být „našínxe“ i „našínex“, 3. pád „našínxi“ i „našínexi“ atd.

Pomůcka 1 pro jednotné číslo: 1. pád je základní tvar bez koncovky, 2., 3. a 4. pád mají stejnou koncovku jako vzor růže, 5., 6. a 7. mají stejnou koncovku jako vzor muž (ovšem bez varianty -ovi).

Pomůcka 2 pro jednotné číslo: Skloňovací koncovka je „-í“ ve všech pádech, kde má tutéž koncovku vzor „růže“ (3., 4. a 6. pád); v ostatních případech (1., 2., 5. a 7. pád) se použije stejná koncovka jako u vzoru „muž“.

Pomůcka 3 pro jednotné číslo: Můžeme vyjít z některého z podobných vzorů píseň, růže nebo muž a zapamatovat si jen odlišné koncovky v některých pádech.

Pomůcka pro množné číslo: V množném čísle se vzor studenx shoduje se vzory „píseň“ a „růže“.

3. Přídavná jména

Tvary vzorů přídavných jmen pro rod pátý jsou tyto:

pád	mladý/á (č.j.)	mladí/é (č.mn.)	jarní (č.j.)	jarní (č.mn.)	matčin/otcův (č.j.)	matčini/otcovi (č.mn.)
1.	mladau	mladyje	jarní	jarní	studenxiv (jedinec/ hrob) studenxiva (kolébka) studenxivo (kuře)	studenxivi (jedinci) studenxivy (hroby/ kolébky) studenxiva (kuřata)
2.	mladeu	mladých	jarní	jarních	studenxiva (j./hrobu/ kuřete) studenxivy (kolébky)	studenxivých (hrobů...)
3.	mladeu	mladým	jarní	jarním	studenxivě (hrobu...)	studenxivým (hrobům...)
4.	mladeu	mladé	jarní	jarní	studenxiva (jedince) studenxiv (hrob) studenxivu (kolébkou) studenxivo (kuře)	studenxivy (jedince/hroby/ kolébky) studenxiva (kuřata)
6.	mladeu	mladých	jarní	jarních	studenxivě (j./h./...) studenxivu (j./h.)	studenxivých (hrobech...)
7.	mladům	mladými	jarní	jarními	studenxivým (j./h./kuř.) studenxivou (kolébkou)	studenxivými (hroby...)

Pro přídavná jména přivlastňovací platí, že je-li přivlastňované jméno v rodě pátém, použije se v čísle jednotném tvar, jako by bylo v mužském životném (např. „učitexiv studenx“, „ženin studenx“, „mužův studenx“) a v čísle množném, jako by bylo v rodě ženském („učitexivy studenxe“, „ženiny studenxe“, „mužovy studenxe“).

Jmenné tvary přídavných jmen (jako „řád/ráda/rády/rádi“) se v rodě pátém tvoří v čísle jednotném koncovkou „-u“ („Bylu jsem rádu, že prší.“) a v čísle množném koncovkou „-e“ („Byle jsme ráde, že prší.“)

Pomůcky pro jednotné číslo: U vzoru „mladau“ je první pád „mladau“ (jako „mladá“, kde je „á“ nahrazeno dvojhláskou „au“), druhý až šestý pád „mladeu“ (jako „mladé“ či „mladou“, kde je koncovka nahrazena dvojhláskou -eu) a sedmý pád „mladům“ (jako „mladou“, kde je „ou“ zkráceno na „ů“ a doplněno o „m“ z tvaru „mladým“). U vzoru jarní je tvar „jarní“ ve všech pádech bez výjimky. Koncovky vzoru „studenxiv“ odpovídají vzoru „matčin“, kde je „n“ v koncovce nahrazeno za „v“ z koncovky vzoru „otcův“.

Pomůcky pro množné číslo: Množné číslo vzoru „mladau“ je společné pro rody mužský životný, ženský a pátý, s výjimkou prvního pádu, kde má pátý rod tvar „mladyje“. U vzoru jarní jsou tvary společné pro všechny rody ve všech pádech bez výjimky. Pro vzor „studenxiv“ platí totéž, co v čísle jednotném.

4. Zájmena

4.1. Zájmena osobní a osobní vztažná

V rodě pátém se používá v jednotném čísle osobní zájmeno třetí osoby **onu** a v množném čísle **one**; první pád vztažného osobního zájmena zní v obou číslech **jež**. (Jak je uvedeno v tabulce, ve většině tvarů se při použití po předložce počáteční „j“ mění v „ň“, psané „n“.)

pád	onu (bez př.)	onu (s př.)	jež (č.j.)	one	jež (č.mn.)
1.	onu		jež	one	jež
2.	jího, (hy)	(bez) ního	j/níhož	j/nich	j/nichž
3.	jímu/jímu, (mí)	(k) nimu/nímu	j/nímuž, j/nímuž	j/nim	j/nimž
4.	jího, (hy)	(pro) ního	j/níhož	je/ně	jež/něž
6.		(o) ním	nímž	nich	nichž
7.	jím	(s) ním	j/nímž	j/nimi	j/nimiž

Nepřízvučné jednoslabičné tvary zájmena „onu“ ve druhém, třetím a čtvrtém pádě jsou v rodě pátém nepravidelné: pro druhý a čtvrtý pád **hy**, pro pád třetí **mí**. Tyto tvary nelze použít na začátku věty, s důrazem ani po předložce a nelze z nich tvořit vztažné zájmeno.

Zájmeno „sám/sama/sami/samý“ má v prvním pádě tvar **samu** v jednotném čísle a **same** v množném čísle; ostatním pádům se doporučuje vyhýbat (jsou na ústupu i v jiných rodech), je možno je např. nahradit tvarem zájmena „samau“. Příklady krátkých a dlouhých tvarů osobního zájmena ve větách ve 2., 3. a 4. pádě:

2. Není hy tu. Bez ního to nepůjde.
3. Řekněte mí, že k nimu přijedu.
4. Musím hy vidět, mám pro ního dárek.

Pomůcky pro jednotné číslo: První pád zní „onu“ (vztažné zájmeno „jež“), šestý a sedmý „ním“ a ve zbylých třech pádech jsou dvojslabičné tvary složené z jednoslabičných tvarů zájmena rodu ženského (jí/ji) a rodů mužských (ho/mu), ve třetím pádě se preferuje spíše snáze vyslovitelné zkrácené „jímu“ před systematickým „jímu“ a toto zkrácení je umožněno i ve všech odvozených tvarech třetího pádu (správné jsou ovšem i tvary s nezkráceným -í-). Jednoslabičné tvary „hy“ a „mí“ vznikají z hlásek „ho/mu“ a „jí/ji“, ale použitých v opačném pořadí než u dvojslabičných tvarů.

Pomůcky pro množné číslo: První pád zní „one“ (vztažné zájmeno „jež“), ostatní pády se shodují ve všech rodech.

4.2. Zájmena přivlastňovací

V jednotném čísle třetí osobě pátého rodu přivlastňujeme zájmenem **ježí** (dovolen je i alternativní tvar „jení“), skloňovaným podle vzoru přídavných jmen jarní. S ním souvisí nesklonné vztažné přivlastňovací zájmeno **jeníž**.

V množném čísle přivlastňujeme zájmenem **jejich** (společným všem rodům) a s ním souvisí vztažné přivlastňovací zájmeno **jejichž**.

Tvary pro zájmena přivlastňující první a druhé osobě (můj/moje, náš/naše, tvůj/tvoje, váš/vaše) nejsou upraveny, takže se řeší podle náhradního rodu.

4.3. Příklady vztažných tvarů ve větách

1. Zde stojí studenx, jež se proslavila a jeniž popularita roste.
2. Zde stojí studenx, bez níhož bychom se neobešle a bez jeniž pomoci bychom zkrachovali.
3. Zde stojí studenx, k nímuž bychom měle vzhlížet a k jeniž nalezení bylo nutné výběrové řízení.
4. Zde stojí studenx, pro níhož stojí za to pracovat a pro jeniž souhlas jsme udělale vše.
6. Zde stojí studenx, o nímuž se hodně mluví a o jeniž díle kolují dohady.

7. Zde stojí student, s nímž se dobře spolupracuje a s jeniž chováním nejsou žádné problémy.

4.4. Zájmena ukazovací

V jednotném čísle se na třetí osobu pátého rodu ukazuje novým zájmenem **tan**, jehož skloňování je následující (od něj se odvodí také zájmena **tanhle**, **tanhletan** a **tanto**):

pád	tan	tanhle	tanto	tanhletan
1.	tan (-x)	tanhle	tanto	tanhletan
2.	tí (-xe)	tíhle	títo	tíhletí
3.	tí (-xi)	tíhle	títo	tíhletí
4.	tu (-xi)	tuhle	tuto	tuhletu
6.	tí (-xi)	tíhle	títo	tíhletí
7.	tům (-xem)	tůmhle	tůmto	tůmhletům

V množném čísle se použije ukazovací zájmeno **ty**, shodné s rodem mužským neživotným a rodem ženským (v hovorovém jazyce používaném i pro rod střední).

4.5. Zájmena tázací, neurčitá a záporná

Vzhledem k záměru pohlavně/genderově neutrálního vyjadřování nabízí rod pátý jako synonymní alternativu k tázacímu zájmenu rodu mužského životného „kdo“ nové tázací zájmeno **xdo** (lze psát foneticky **gzdo**). Současně s tím vzniká odpovídající vztažné zájmeno xdo (gzdo), takže „xdo“ lze použít místo „kdo“ ve všech situacích (vztažné zájmeno však na rozdíl od tázacího nemá vlastní mluvnický rod, ale přenáší rod toho, k čemu se vztahuje).

pád	xdo	gzdo	příklad
1.	xdo	gzdo	Něxdo neznámau zaklepalu. Xdo to bylu? Nebylu to nixdo, to se mi jen zdálo.
2.	xoho	ksoho	Projekt se neobejde bez něxoho zodpovědneu.
3.	xomu	ksomu	Xomu oblíbeneu byste chtěle dát dárek? Něxomu zdejší?
4.	xoho	ksoho	Xoho mladeu máte ráde? Něxoho populární v zahraničí?
6.	xom	ksom	Víte, o xom introvertní je tento příběh? O něxom velmi známeu.
7.	xým	ksým	S xým spolehlivům byste chtěl prožít svůj život?

Od zájmena xdo (gzdo) se pak předponou či příponou odvodí nová neurčitá zájmena: něxdo (něgzdo), kdexdo (kdegzdo), lecxdo (lecgzdo), xdosí (gzdosí), xdokoli/v (gzdokoli/v) a máloxdo (málogzdo) a záporné zájmeno nixdo (nigzdo). Nová zájmena tázací, vztažná, neurčitá a záporná není nutno používat a je možno je kombinovat se stávajícími zájmeny, nakolik to mluvnická shoda dovolí. Jediným nedostatkem stávajících zájmen kdo (jen tázací), nikdo apod. je, že ve větách mluvnickou shodou vynutí rod mužský životný. Tato zájmena existují jen v jednotném čísle, které zde ovšem nemá význam; zájmeny „kdo“ a „xdo“ (gzdo) se ptáme v jednotném čísle i na skupiny více osob, např. „Xdo včera vyhrálu v soutěži dvojic?“

4.6. Zájmena všeobecná

Zájmenu všechen/všecek přibývají nové tvary pro rod pátý:

pád	(všechen)	č.jedn.	č.mn.
1.	(všechen/všecek)	všechno/všecko (-x)	všechně/všeckě (-xe)
2.	(všeho)	všího (-xe)	všech (-xí)
3.	(všem)	všímu (-xi)	všem (-xím)
4.	(všeho)	všechnu (-xi)	všechny (-xe)
6.	(všem)	vším (-xi)	všech (-xích)
7.	(vším)	vším (-xem)	všemi (-xemi)

Množné číslo „všechně“ se hodí i k samostatnému používání, např. ve větách: „Všechně vědí, že Země je kulatá. V sále už čekale úplně všechně.“

4.7. Zájmena skloňovaná podle vz. příd. jmen

Zájmena jakau, kterau, některau, samau, takovou a žádnau se skloňují podle vzoru přídavných jmen mladau. To platí i pro množné číslo, kde mají 1. pád: jakyje, kteryje, některyje, samyje, takovyje a žádnyje.

5. Číslovky

pád	jedna	dvě
1.	jedno/jednau (-x)	dvě (-xe)
2.	jednoho (-xe)	dvou (-xí)
3.	jednomu (-xi)	dvěma (-xemi)

4.	jedno/jedneu (-xi)	dvě (-xe)
6.	jednom (-xi)	dvou (-xích)
7.	jedním (-xem)	dvěma (-xemi)

V jednotném čísle pátého rodu se u číslovky „jedna“ použije tvar pro rod střední, přičemž v prvním (a pátém) pádě je dovolen také tvar „jednau“ a ve čtvrtém tvar „jedneu“. Číslovka dvě má jen množné číslo a v rodě pádém má tvary společné s rodem ženským.

Příklady: Do třídy vešlu jedno novau studenx. Do třídy vešlu jednau novau studenx. Každá kniha je pro jedno noveu studenxi. Každá kniha je pro jedneu noveu studenxi.

Některé číslovky (např. řadové) se skloňují podle vzorů přídavných jmen.

Ve všech ostatních případech se použije tvar podle náhradního rodu.

6. Slovesa

Pro pátý rod se používají tvary přechodníků společné rodu ženskému a střednímu, např. „Zaklonivši hlavu, studenx vzhlédlu ke stropu. Dávajíc si pozor na učitexi, nenápadně nahlédlu do skrytého taháku.“

V přítčestí minulém i přítčestí trpném se používá v jednotném čísle koncovka „-u“: „bylu jsem trpěnu, neslu (jsem), peklu (jsem), mazalu (jsem)“ a v množném čísle koncovka „-e“: „byle jsme trpěne, nesle jsme, pekly jsme, mazale jsme“.

Nepravidelné sloveso „jít“ má v minulém čase v pátém rodě vedle systematických tvarů „šlu“ a „šle“ také nepravidelné tvary „šelu“ (v čísle jednotném) a „šele“ (v čísle množném); volba záleží na estetických preferencích mluvčí. Toto se projevuje také u všech tvarů od tohoto slovesa odvozených, např. „našelu jsem, přišelu jsem, odešele jsme, vyšele jsme, sešele jsme se“ apod. Tvary ostatní rodů a čísel („šel, šla, šlo, šli, šly“) a přechodníky se nemění.

7. Slovtvorba z existujících názvů osob

Vycházíme-li ze zpodstatnělého přídavného jména, do pátého rodu ho převedeme jednoduše tak, že ho budeme skloňovat podle pravidel pátého rodu pro přídavná jména (např. hajný/á → hajnau).

Tvoříme-li název osoby v rodě pátém z podstatného jména v jiném rodě, obvyklý postup je následující:

1. Vezmeme základní (zásadně nepřechýlený a pokud možno nezdobný) název osoby, první pád čísla jednotného.
2. Podle tabulky slovtvorných přípon a zakončení najdeme odpovídající zakončení a nahradíme ho příslušnou slovtvornou příponou rodu pátého. Odpovídá-li v tabulce víc zakončení, použijeme to nejdříve.

Při nahrazení může být potřeba zohlednit tvrdost/měkčnost souhlásek či celkovou výslovnost vzniklého slova a podle potřeby může dojít k měkčení souhlásky před příponou. Vzhledem k tomu, že pro laickou veřejnost nemusí být zřejmý přesný původ konkrétního názvu či slovtvorná přípona, jejímž připojením byl odvozen, jsou správně utvořené také názvy, které se neřídí příponou, kterou slovo ve skutečnosti vzniklo, ale vznikly pouhým nahrazením příslušné skupiny hlásek na konci slova. Např. „žák“ (muž) není ve skutečnosti odvozeno příponou „-ák“ (od „ž“?), ale slovo „žák“, které tak můžeme vytvořit, je praktičtější než systematické „žákex“, proto je zcela v pořádku, možná dokonce vhodnější. Variabilita takové slovtvorby v mezích srozumitelnosti a estetiky není na škodu, protože teprve praxe dokáže rozlišit, která slova se v jazyce uchytí a která ne.

Tvoření slov v rodě pátém od názvů výrazně pohlavně/genderově specifických (muž, žena, matka, otec, syn, dcera...) je sice možné, ale problematické a ve většině případů nepříliš funkční, výjimkou jsou v této verzi pátého rodu „(zdravotní) sestrax“, „vdovax“, „vnukex“, „švagrex“ a „tchýněx“. Při odvozování ostatních je nutno ověřit, zda v praxi fungují jako genderově neutrální.

Takzvané vespolné názvy osob jsou názvy všech mluvnických rodů, které jsou v praxi hojně a bez ostychu používány k nazývání osob všech možných pohlaví/genderů a nejsou s nimi svázány pohlavně/

genderově specifické stereotypy. Jejich rod je pouze mluvnický a nemá pohlavní/genderový význam. Jsou to slova jako „člověk“, „rodič“, „osoba“, „miláček“, „mazlíček“, „(filmová) postava“, „oběť“, „duch“, „předek“, „vzor“, „osobnost“, „potomek“, „drbna“, „protějšek“, „(filmová) hvězda“, „host“, „celebrita“, „sourozenec“, „klepna“, „chudák“, „idol“, „chudinka“ a také téměř všechny názvy osob rodu středního (dítě, dvojče, strašidlo, zlobidlo). Vespolečné názvy osob stávajících mluvnických rodů mají být používány tak, jak jsou, a tvořit od nich názvy v rodě pátém je nevhodné.

Zcela nesmyslné je tvořit názvy v rodě pátém od metaforických pojmenování jako např. „chodící encyklopedie“.

Pův. přípona	Nová přípona	Příklady/vzory	Příklad/y v rodě pátém
„(po souhl.)	-ex/-ix	lidojed-muž, listonoš-muž, Čech-muž	lidojedex, listonošix, Češix
„(po samohl.)	-x	rada-muž (Vacátko)	radax
-a	-ax	nestyda-muž, starosta-muž	nestydax, starostax
-ka	-kax	ochmelka-muž, černovláška	ochmelkax, černovláškax
-na	-nax	běhna	běhnax (drbna a klepna jsou vespolečné)
-ena	-ex	švadlena švadlex	
-ita	-itax	jezuita-muž	jezuitax
-ista	-istax	lingvista-muž	lingvistax
-ec (ne po „n“)	-ex/-ix	běžec-muž, stařec-muž, Estonec-muž	běžix, Estonex
-č	-čix	posluchač-muž	posluchačix
-áč	-áčix	boháč-muž, břicháč-muž	boháčix
-ce	-cix	dárce-muž	dárcix
-och	-ox	černoch-muž	černox
-ák	-áx	divák-muž, chytrák-muž, Pražák-muž, voják-muž	diváx
-ek	-ex/-ix	mazánek-muž, bezzemek-muž	mazánex, bezzemix
-oušek	-oušix	fanoušek-muž	fanoušix
-ik	-ix	chemik-muž, politik-muž, logik-muž	chemix, politix, logix
-ík	-ix	stařík-muž, uprchlík-muž	stařix
-čik	-čix	plavčík-muž	plavčix

-nik	-nix	podvodník-muž, právník-muž	právnix
-l	-lex	kutil-muž, generál-muž	kutilex
^o -uál	-uax	intelektuál-muž	intelektuax
-tel	-tex	učitel-muž	učitex
-an	-anex	Američan-muž, skokan-muž	Amerikanex/ Američanex, skokanex
-án	-áx	dlohán-muž, indián-muž	indiáx
^o -itán	-itánex	kapitán-muž, Neapolitán-muž	kapitánex, Neapolitánex
-in	-inex	vojín-muž, podivín-muž	vojínex, podivínex
-oun	-oux	pěstoun-muž	pěstoux
-ýn	-ex	blondýn-muž	blondex
-er	-ex/-ix	partner-muž, teenager-muž, boxer-muž	partnax, teenagix(!), boxix
-ér	-éřix	režisér-muž, reportér-muž	režiséřix
-or	-ox	revizor-muž, programátor-muž	revizox, programátax
^o -our	-oux	hubeňour-muž	hubeňoux
^o -ýr	-ex/-ýrex	mušketýr-muž, pionýr-muž	mušketex, pionýrex (dle srozumitelnosti)
-ař	-ařix	chatař-muž, písař-muž	chatařix
-ář	-ářix	cukrář-muž, návrhář-muž	cukrářix
-ionář	-ionářix	milicionář-muž	milicionářix
-ěř	-ěřix	kancléř-muž	kancléřix
-íř	-ířix	kreslíř-muž, uhlíř-muž	kreslířix
-ýř	-ýřix	šenkýř-muž	šenkýřix
-as	-asix	klíďas-muž	klíďasix
^o -ous	-oux	divous-muž	divoux
-oš	-ex	podloš-muž	podlex
-ouš	-oušix	starouš-muž	staroušix
-ant	-anx	demonstrant-muž, pracant-muž	demonstranx
-át	-áx	kandidát-muž	kandidáx
-ent	-enx	student-muž	studenx
^o -naut	-naux	astronaut-muž	astronau
^o -eut	-eux	terapeut-muž	terapeux
^o -out	-oux	žrout-muž	žroux
^o -iv	-ivex	detektiv-muž	detektivex

Tabulka slovtvorných přípon a jiných zakončení (- = cizí přípona, ^o = jiné zakončení)

V převzatých názvech, kde před zakončením -ista, -ik, -iv apod. stojí neměkčená souhláska d, t či n, se tento jev zachová i po nahrazení příponou rodu pátého, proto jsou správně utvořená slova „kritix“, „politix“, „detektivev“, „logix“ či „feministax“.

8. Estetická pravidla pro přípony „-x“, „-ex“ a „-ix“

Následující pravidla, motivovaná výslovností, jsou převážně zohledněna v překladové tabulce slootovných přípon; může se je však vyplatit znát pro vypořádání se s některými okrajovými případy:

1. Předchází-li před „-x“ tvrdá souhláska kromě „n“, vkládá se mezi ně „e“ (lidojedex, učitex). Jako tvrdá se zde počítá i souhláska „g“.
2. Předchází-li před „-x“ měkká souhláska nebo souhláska „s“, vkládá se tam „i“ (stařix, posluchačix, soudcix).
3. Samotné „-x“ se používá po všech samohláskách a dvojháskách (komunistax, indiáx, revizox, astronautx), ale má-li stát po „i“ či „ý“, doporučuje se tuto samohlásku krátiť, je-li to možné.
4. Předchází-li před „-x“ souhláska „n“, vkládá se mezi ně „e“ u většiny slov v prvním pádě jednotného čísla vždy a v ostatních pádech je možno (ale nikoliv nutno) vložené „e“ vynechat, umožní-li to výslovnost. Např. „cizinex“, 2. pád „cizinex“ i „cizinex“, ale „partnex“, 2. pád jen „partnexe“, protože „partnxe“ by nebylo pohodlně vyslovitelné. Výjimkou jsou slova s příponami „-ant“ a „-ent“, kde se „e“ nekládá vůbec (demonstranx, konzultanx, studenx, disidenx).
5. Předchází-li před „-x“ obojetná souhláska kromě „s“, vkládá se tam „i“ nebo (méně často) „e“. Volba závisí jednak na tvaru slova, z něhož vycházíme (chlapex ~ chlapec/

chlapčice; chlapix ~ chlapík/chlapice), a pak také na potřebách výslovnosti, estetiky nebo na potřebě vyhnout se nežádoucím slovním asociacím. Tato pravidla se řídí výslovností, nikoliv pravopisem, proto se pro ně „q“ chová (zpravidla) jako „v“ a „x“ jako „s“ (resp. „z“) a je třeba si na to dát pozor u cizích slov, kde se výslovnost od zápisu odchyluje (proto je správně utvořeno např. slovo „teenagix“, čteno „týnejdžiks“). Při slootovbě může docházet k měkčení souhlásky, např. je vhodnější místo „Čechex“ utvořit snáze vyslovitelné „Češix“. Určitým vodítkem může být prozkoumání přechýleného názvu osoby, druhého pádu čísla jednotného, případně i odvozených přídavných jmen.

9. Slootovba odvozováním

Názvy osob v rodě pátém lze utvářet i přímo od podstatných jmen (např. „chatax“), přídavných jmen (např. „chytrex“, „krásix“) a sloves (např. „kreslix“). Tento způsob utváření dosud nebyl důkladně popsán a prozkoumán a může způsobovat problémy, protože od slov v rodě pátém nejsou popsány další slootovné cesty, přesto mohou vznikat nové a samostatné názvy v rodě pátém, které nebudou mít analogické protějšky v jiných rodech.

10. Výjimky ve slootovbě

Většina názvů osob v češtině vzniká tak, že nejprve vznikne základní označení v rodě mužském životném, které je nejfrekventovanější a je primárním nositelem významu, a od něho je následně připojením přechylovací přípony odvozen název v rodě ženském, který se odkazuje na význam základního označení a jsou pod něj podle potřeby „odsouváni“ lidé ženského genderu. Výše popsané mechanismy pro utváření názvů v rodě pátém jsou optimalizovány pro tento případ.

Některé názvy osob ale fungují jinak. Mohou to být názvy, kde je název v rodě ženském názvem základním (vdova, kmotra), nejfrekventovanějším nebo je primárním nositelem významu a společenského statusu (prostitutka), případně je jediným možným názvem, který nelze funkčně

přechýlit (rodička, sestra). S těmito jinak fungujícími názvy je vhodné zacházet individuálně a odtržení pohlavně/genderově zabarvených zakončení pro převod do pátého rodu provést nesystematicky. Některá takto vzniklá pohlavně/genderově neutrální slova (výjimky) jsou:

kmotrax i kmotrex (z „kmotr/a“) – (několik významů)

mažorex (z „mažoretka“) – fyzická osoba v barevné uniformě provádějící sportovní cvičení za pochodu se

slavnostním průvodem či kapelou, obvykle ve větší skupině

modelex (z „modelka“) – xdo pózuje pořizovatelům uměleckých děl nebo předvádí oblečení ve společnosti

prostitux (z „prostitutka“) – fyzická osoba, která provozuje prostituci

rodičkax (z „rodička“) – člověk rodící dítě ze své dělohy nebo ho čerstvě porodivší

sestrax (z „(zdravotní) sestra“) – zdravotnic-kau pracovnix

uklížečix (z „uklížečka“) – fyzická osoba provádějící úklid za mzdu či plat

vdovax (z „vdova“) – osoba, jejíž životní partnax zemřel

11. ě-forma

Mluví, kterým nevyhovuje zakončení „-u“ v jednotném čísle, si mohou zvolit, že budou používat ve jmenných tvarech přídavných jmen („rádu“)

a příčestí minulém a trpném u sloves („trpělu“, „trpěnu“) místo závěrečného „-u“ zakončení množného čísla „-e“ a v prvním pádě zájmena „onu“ tvar „one“. Přitom se nemění ostatní pády zájmena „onu“ a především se nijak nemění tvary vzoru „mláda-u“.

Tento způsob použití pátého rodu se nazývá e-forma a zmenšuje se u něj rozlišení mezi jednotným a množným číslem. Zaregistroval jsem mluvčí, jímž připadá nepohodlná, takže doporučuji nenutit ostatní mluvčí do jejího používání.

Základní formu a e-formu lze kombinovat v jednom textu jen tehdy, jde-li o promluvy různých osob či postav (např. přímé řeči) nebo jde o citace pocházející původně z různých textů. Jedno mluvčí by nemělo mezi e-formou a jejím nepoužitím volně přecházet a už vůbec ne je kombinovat v jedné větě.

12. Shoda přísudku s vícenásobným podmětem

Při shodě přísudku s vícenásobným podmětem se postupuje tak, že slovo rodu pátého:

✦ je-li v čísle jednotném, má vyšší váhu než slovo rodu mužského neživotného, ale nižší než slovo rodu mužského životného;

✦ je-li v čísle množném, má vyšší váhu než slovo rodu středního, ale nižší než slovo rodu ženského.

Proto:

✦ „Žebrák-muž, studentx a primátorka nesli vědro. Žebráci-muži, studentx a primátorka nesli vědro.“ (Převážil rod mužský životný.)

✦ „Studentx a primátorka nesle vědro. Studentx a starostky nesle vědro.“ (Převážil rod pátý.)

✦ „Studentx a primátorka nesly vědro.“ (Převážil rod ženský, protože název v pátém rodě je v množném čísle.)

✦ „Studenx a ježí dvojče nesle vědro. Studenxe a jejich dvojčata nesle vědra.“ (V obou případech převážil rod pátý.)

✦ „Dvě aktivistaxe, jedno studenx a primátorka nesle vědro.“ (Převážil rod pátý, díky části podmětu, v níž má jednotné číslo.)

13. Pátý rod a vlastní jména

Použití pátého rodu s vlastními jmény osob je problematické v tom ohledu, že vlastní jména jsou typicky podstatná jména či zpodstatnělá přídavná jména, tedy slova s vlastním mluvnickým rodem. Podle tradičního patriarchálního zvyku se sice v češtině odvozuje mluvnický rod vlastních jmen fyzických osob od pohlaví, které jim bylo připsáno při narození, a to i navzdory rodu, který by jim podle zakončení příslušel (např. „ten Motovidlo“), tento tradiční postup však nejen že se stává poslední dobou zastaralým, ale především v případě pátého rodu nedává smysl, protože pátý rod je vůči připsaným pohlavím lhostejný.

Ačkoliv pátý rod rovnou měrou označuje všechny osoby, není mluvnicky správné ho používat v mluvnické shodě se jmény, která v češtině mají jednoznačný rod jiný než pátý („Miloš Zeman“, „Aneta Langerová“ apod.). Jeho použití je naopak v pořádku u nepočestěných jmen anglických (např. „Virginia Woolf“, „George Bush“), protože ta rod odpovídající tomu v češtině nemají. Rovněž lze použití pátého rodu považovat za vhodné u jmen vícerodých či rodem kolísajících (např. Alex či Singularis), je-li vhodné je nesklouňovat nebo končí-li -x či -ks, takže je možné je sklouňovat dle vzoru studenx.

K rodu pátému lze také přejít tam, kde již mluvnická shoda není nutná a je možná „shoda podle smyslu“, tedy zpravidla v následujícím souvětí, např.: „Václav Havel udělil státní vyznamenání. Letos vyznamenalu více osob než loni.“

14. Typy k používání a nepoužívání rodu pátého

✦ Názvy v rodě pátém mohou být použity k jasnému vyjádření (záměrné i nezáměrné) nejistoty ohledně pohlaví/genderu části členexi skupiny, např. „Na večírku byli dva účastníci–muži, tři účastnixe a čtyři účastnice.“ Uvedená věta znamená, že na večírku bylo devět osob a minimálně dvě z nich byly muži a minimálně čtyři z nich byly ženy, o dalších třech se pohlaví/gender neví. (To je poměrně pravděpodobná situace.)

✦ Názvy v rodě pátém mohou být použity k vysvětlení různých jiných vespolných pravopisných tvarů názvů osob nebo naopak, např. takto: „Zítra nás navštíví studenx (student:ka) z Prahy. Zítra nás navštíví student:ka (studenx) z Prahy.“

✦ Názvy v rodu pátém označují osoby, proto se jimi nehodí nahrazovat označení neživých či zemřelých objektů jako např. strašák, sněhulák, nebožtík, drak (na provázku) apod., nejsou-li tyto objekty v daném kontextu personifikovány. Takové nahrazení se nehodí ani v případě, kdy takovým názvem ve skutečnosti osobu označujeme, ale jde o označení metaforické, správné je tedy např. „Ta žena je ale strašák!“

15. Výslovnost

Písmeno „x“ se vyslovuje podle běžných pravidel české výslovnosti. Pro tvary pátého rodu to v praxi znamená, že „x“ vyslovíte vždy „ks“, s výjimkou případů, kdy je ve slabice, jejíž poslední souhláska je znělá (b, d, d', g, h, j, l, m, n, ň, r, v, z, ž) jako ve slově „xdo“; v těchto případech se vysloví zněle „gz“, proto se „xdo“ čte „gzdo“.

16. Poznámky a detaily

✦ Slovo pátého rodu „komix“ nelze utvořit, protože by bylo v konfliktu s existujícím slovem (a „komex“ by bylo nesrozumitelné a ošklivé); jako náhradu doporučuji použít slovo „bavix“, které má téměř stejný význam (až na chybějící asociaci s komikou).

- ✦ Tato verze návrhu neposkytuje způsob, jak vytvořit v rodě pátém označení osob podle většiny příbuzenských vztahů, zatím můžeme vytvořit např. slova „vnukex“, „vdovax“, „švagrex“ a „tchýněx“.
- ✦ Zatím chybí genderově neutrální, ale sexualizované označení pro sexuálně atraktivní osobu.
- ✦ V této verzi návrhu chybí množnost zdrobňování a zhrubňování názvů osob.
- ✦ Chybí jasné genderově neutrální označení osoby, se kterou má mluvčí romantický vztah (ekvivalent anglických theyfriend, joyfriend, datemate apod.). Navrhnuji „romantěnex“, „romantanx“, popř. kratší „romanax“ nebo „romanex“, mohlo by být i „romantex“. (Jsem zvědavau, co se ujme...)

17. Přehled původcixí

Většinu tvarů a koncovek jsem navrhl já (Singularis), většinou s výraznou inspirací z české mluvnice; z dalších zdrojů a původcixí musím zmínit:

- ✦ Zakončení „-e“ navrhl Michal Pitoňák na svém blogu. (červen 2020) <https://pitonak.blog.respekt.cz/myslenka-nebinarniho-nareci/>
- ✦ Tvar „mladyje“ pochází z ruštiny.
- ✦ Estetická pravidla koncovek -(i/e)x byla inspirována z finštiny.

18. Licence

(c) 2021–2023 Singularis

Tento dokument je dílo svobodné kultury. Můžete ho šířit a modifikovat pod podmínkami licence Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International vydané neziskovou organizací Creative Commons. Text licence můžete najít na webové adrese: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Singularis je nebinární spisovatel a programátor, autor knižního vydání scénářů seriálu Ester Krejčí a popisu eichlerské češtiny. Distancuje se od LGBT+ komunity, především od woke hnutí. Motivací k zapojení do projektu mí byl odpor k nutnosti vyjadřování genderu xohokoliv v jazyce a snaha o nalezení funkčnější a méně problémové náhrady generického maskulina, jakou by xdokoliv mohlu použít v kterékoliv situaci svobodně, pohodlně a slušně k odkazování na jakoukoliv osobu (včetně sebe) bez postranní konotace ohledně toho, jaká nebo čím daná osoba je, může či nemůže být.

Manuál kvíření jazyka českého je součástí širší série s názvem: **KVÍŘENÍ. NEKONEČNÝ POČET POTENCIÁLNÍCH PŘIROZENOSTÍ**. Jedná se o sérii přednášek, diskusí a workshopů vznikajících ve spolupráci s osobnostmi z oblasti aktivismu, exaktních věd a výtvarného umění, které se zaměřují na hledání nových podob evolučních procesů, ekologických interakcí a politik z perspektivy queer a feministické teorie a mezioborovosti.

Autoři a autorky příspěvků: Jamie Rose, Jana Valdová, Singularis, Toby Wehle

Editorka: Barbora Kleinhamplová

Ilustrace: Jelizaveta Sočněva

Grafické zpracování a sazba: Jozef Mrva ml.

Jazykové korektury: Dagmar Pilařová

Produkce: Ida Tausch

Vychází s podporou Ministerstva kultury České republiky a hl. města Prahy.
Vytiskla tiskárna nezávislé tvořivé dílny KudlaWerkstatt v Praze.

Vydal Institut úzkosti, 2023

Institut úzkosti, z. s.

www.institutuzkosti.cz

